

INTERVJU SA HIDAJET HISENIJEM

Priština | 6. oktobar 2015.

Duration: 147 minutes

Prisutni

1. Hidajet Hiseni (Intevjuisani)
2. Jeta Redža (Razgovor vodila)
3. Rina Krasnići (Kamera)

Simboli komentara u transkriptu:

() – emocionalna komunikacija

{ } – intervjuisani objašnjava gestovima

Ostali simboli u transkriptu:

[ ] – dodatak tekstu da bi se bolje razumeo

Fusnote su redaktorski dodaci koje daju više informacija o mestima, o imenima ili o izrazima

Prvi deo

Hidajet Hiseni: Ja sam Hidajet Hiseni Kaljoši, kako sam sada upisan u Registru... civilnom registru, i... ponekad ovo je prouzrokovalo dileme kod ljudi: „Kakvo je ovo neobično prezime?!“ U stvari, ovo je posledica jedne anomalije, koja je bila i dosta je prisutna i danas u Civilnom registru Kosova. Često i sa ciljem da se promeni zvanična funkcija, institucionalna... Možda i zbog ovoga, ali do kasno, moje prezime je, prema poreklu, bilo Ibrahim, prema mom dedi. Ali kada sam se upisao u srednju školu shvatio sam da ne mogu imati to prezime pošto u civilnom registru bilo je drugo prezime Iseni. I Iseni znači Hyseni¹, ali pošto srpska administracija, nije koristila slovo „Y“ i bilo im je muka da upotrebljavaju slova, posebno, „Y“ i „ë“ kao tipična slova na albanskog jezika, oni su napisali Iseni. Ali Isen nije postojao u mojoj genealogiji. Hysen, je bio moji stric. Posledično, oni su upisali moga oca sa imenom njegovog brata. Ime moga oca, a ime njegovog brata kao prezime! I tako je bilo do posle rata kada je sproveden novi popis, za nas prvi prvi - to je bila je prilika da popravim moje prezime, i, tako smo odlučili da imamo porodično prezime. Ono je porodično... porodično prezime je Kaljoši (Kaloshi), to je ime moga plemena, mesta gde sam se rodio, gde sam živeo.

Ja sam rođen u jednom Gnjilanskom selu, zove se Prilepnica. Ono je staro selo, srednjovekovno, možda i starije od srednjog veka. Prema hronikama i legendama, tu je postojao jedan gradić ili grad Përlep. Ponekad i sa slovenskim sufiksom, Përlepç, koji prema hronikama i legendama je i rodno mesto Princa Lazara, ili tačnije Princa Laza², koji je bio jedan od vojskovođa Boja na Kosovu, glavni vojskovođa Boja na Kosovu, koga je u potpunosti prisvojila srpska historiografija i smatra se istorijskom i mitskom ličnošću Srbije. Inače, ja sam našao u srpskim izvorima, to je bilo u „Ilustrovanoj politici“, možda negde oko 83-će godine, jedan članak jednog srpskog autora, u kojem je pisalo da ovaj Princ Lazar, do godine... negde u XIX-tom veku, u stvari se zvao Laz i prezivao Hrebelan. Ovo „ar“ i... kod imena Lazar i prezime Hrebelan postaje Hrebelanović tek kada, na jedan način, srpski nacionalizam želi i uspeva da prisvoji mnoge ličnosti koje nisu bili Srbi. U ovom članku „Ilustrovane Politike“ kaže se da je Princ Lazar bio po poreklu Vlah ili nekog drugom porekla, neke druge nacije iz ovog područja, ali nije bio Srpske nacionalnosti.

---

¹Na Albanskom jeziku, objašnjenje prevodilaca.

²Albanizovana forma reči, objašnjenje prevodilaca.

Međutim, to je stara istorija, ali koja se povezuje sa činjenicom da je Prilepnica jedno veoma lepo selo, sa okolnim termalnim izvorima, sa ostacima neke stare tvrđave, sa veoma posebnim livadama, rodnim i lepim, okružena planinama punim zelenila; sa puno ptica. I stvarno je jedno od veoma lepih mesta koje vredi posetiti.

Ja sam odrastao u Prilepnici, i ja sam povezan sa Prilepnicom. Tu sam proveo detinjstvo... i za mene je to nešto nezaboravno. Detinjstvo sa ... i sa ličnostima, sada besmrtnim, a za mene mnogo dragim kao: Zija Šemsiju, heroj Zija Šemsiju, jedan od onih koji su preminuli od posledica mučenja u zloglasnom zatvoru, CZ, zvali su ga „Centralni Zatvor“, u Beogradu. I sa Džavit Ahmetijem, jednog intelektualaca i, takođe, poznatog aktivistu koji je nastradao u saobraćajnoj nesreći, krajem... 97 godine, na putu, kada je išao na sastanak sa nekim od diplomata, koji su bili česti u ono vreme, itd.

Moje uspomene sa Prilepnicom uvek su vezane za ova dva mnogo draga i poštovana imena, oni su bili stariji od mene, i na jedan način, bili su deo jedne mlade generacije, tada na kraju užasa 60- tih, posle pada Rankovića kada je vrilo u svakom pogledu. I u vidu nacionalnog, progresivnog duha... ova dvojica su bili učenici Normale [srednja viša škola], i zajedno sa mnogim drugim drugovima, uvek kada smo išli putem... bio je to dugačak put, više od jednog sata u jednom pravcu, ...pevali smo uz mandoline, koje bi štelovali kao ćifteliju ili šarkiju i pevali necenzurisane pesme; pesme koje su bile zabranjene i zbog kojih bi mogli da nas drastično kazne.

Prilepnica se ističe i jednim partiotskim duhom i otporom u odnosu prema okupatorima svih vrsta. Bila je i ognjište ranijih pobuna. Mnogi od prilepničana su učestvovali u ratu Idriza Seferija, i u drugim bitkama u tim područjima, na Kačaniku, Karadaku i...a u Drugom svetskom ratu učestvovali su samo u velikim bitkama kao one što su bile u gorama Golaka, i u Hašana... kako su ih zvali, u Kiku, Uše, i na drugim mestima. Ali, većina, takođe, je učestvovala u bitkama za Gnjilane. U Prilepnici je tada bio štab albanskih pobunjenika. Upravo u kući porodice Zija, kod dede Zije Šemsije. A drugi deo u kući jedne druge, takođe, poštovane porodice, u porodici Rešata Eminija, jednog od stegonoše albanskog obrazovanja. Kao posledica ovoga broj poginulih tokom Drugog svetskog rata u Prilepnici je bio oko 24. Nakon toga uvek ih je pratio zulum. Prilepnica... koja je bila i mesto okupljanja pobunjenika pre napada na Gnjilane. Ovo je Prilepnicu koštalo puno poginulih, oko 24 poginula, uglavnom čelnici sela, bili su etiketirani... kako da kažem, kao neprijateljsko selo; etiketiranje je skupo koštalo selo. To je veliko selo koji je imalo mnogo intelektualaca, koji su pokrivali čitavu okolinu. Ali njima je bilo teško da naprave bilo kakvu političku karijeru, jer su dolazili iz sela koje se smatralo neprijateljskim.

Ja sam odrastao u takvom okruženju, čije središte i ljudi su u odnosu na vlasti držali veliku distancu. U okolini u kojoj sam ja živeo, i inače i u tom selu, slobodno se govorilo i protiv vlasti. I za čudo, nije bilo puno špijuniranja i prijava, što je tada bila česta praksa. UDB-a je bila jedna hobotnica koja je širila svuda svoje pipke, stvarajući tako ideju da ne možeš pričati ništa, a da se ne pročuje. Ali selo Prilepnica je na jedan način bilo izuzetak.

U mome detinjstvu, postojala je još jedna linija represije, osim one koja je ostavila mladu generaciju u nemaštini, kako da kažem, bila je jedna mladost bez mladosti. Po liniji majke takođe je nasleđen ... taj, jedan, patriotski duh, i duh otpora prema vlastima; bila je to, na neki način, atmosfera u kojoj sam rastao, i bila je... da iskreno kažem i izvor inspiracije i ponosa zajedno sa ostalim okolnostima koji su vladali u mom

rodnom selu. Vekovima u mom rodnom selu – koje je veliko selo sa više od 400 kuća, koju čine četiri ili pet plemena; znači, nije to bilo samo jedno pleme, jedna porodica – ali nije bilo međusobno ubistava. I bilo je puno, puno intelektualaca.

U mom detinjstvu bio je i jedan drugi faktor, koji je odredio moj životni pravac - majčina linija. Moja mama potiče iz jedne patriotske porodice iz dela Dardane³, danas se kaže Kamenica, iz sela Rogane. Ona je unuka jednog od glavnih čelnika tog područja koji je streljan od strane Srpskog okupatora na spektakularan način, na dan vašara u Gnjilanu, kao jedan od vođa albanskog otpora – unuka Murata Kryeziu. Otac moje majke, znači moj deda, Zilfi Kryeziu, bio je jedan od poznatih boraca i vojskovođa sa tog područja; i, jedno vreme, i jedan od kačaka. Mnogo poštovan čovek u okolini. Njegova dva sina, Sejdi Kryeziu i Vehbi Kryeziu, bili su članovi jednog od ranijih organizacija našeg Pokreta - obnovljen nakon ponovne okupacije, posle Drugog svetskog rata. Sejdi Kryeziju je bio tri puta poltički osuđen. Bio je blizak drug i Metuša Krasnićija i njegov zet. A njegov brat, Vehbi, takođe bio je poznati član organizacije, koji je tokom procesa istraživanja premio u bolnici u Gnjilanu, pod veoma sumnjivim okolnostima, pod nadzorom i pritiskom represivnih organa tog vremena - ozloglašene UDB-e.

Moja majka bila je verena za mog oca pred početak Drugog svetskog rata. Moj otac je tada bio vojnik Jugoslovenske Kraljevine, i u toj ulozi on je uhapšen u Sloveniji posle rasturanja Jugoslovenske armije. Posle jedne prave golgote po raznim kampovima, njega odvedu u logor u Nemačkoj. Moja majka je čekala šest godina moga oca, a bila je samo verena i nikada nisu sreli jednoga drugog. Mislili su da je poginuo i da da se neće vratiti više.

Ali, ipak, ispovesti ljudi i i ispovest moje majke, ukazuju na jedan poseban slučaj: ona kao 16 godišnjakinja ipak je odlučila da se nikako ne uda za nekoga drugog, nego da po svaku cenu čeka svoga verenika. I, pošto je bio rat, a to područje je bilo pod okupacijom raznih okupatora, uključujući tu i Bugare, koji su bili čuveni po zlu, ne samo zbog brutalnog i divljeg načina ponašanja ali i nemoralnih; kažu da je bila praksa da se devojke što pre udaju da i se na taj način zaštite od mogućih nasrtanja. Moja majka je, kroz ceo rat, držala dve bombe oko struka spremna da, ako dođe do toga, da digne sebe u vazduh, ali nije prihvatila da se uda za nekoga drugoga, već je čekala svog verenika. Sreća je htela, da nakon Drugog svetskog rata, da se moj otac vrati zdrav i živ, da se oženi i da stvori jednu zdravu, toplu porodicu koja je živela u harmoniji, ljubavi i u izuzetnom međusobnom poštovanju.

Moji otac je doneo iz Nemačke jedan liberalan, progresivan, i do neke mere, zapadni duh, koji se ogledao i u odnosu prema deci. Moji otac je bio veoma liberalan i otvorenog uma. Bio je spreman da učini sve za svoju decu, prosto se topio u tome... i pored toga što je njegova porodica dosta pretrpela tokom njegovog ropstva, i pored gubitaka koja je imala: jedan njegov brat, koji je bio u gardi, u tadašnjoj vojsci, bio je visok i vitak, vratio se mrtav iz vojske – uzrok smrti je nejasan.

S druge strane, porodica je zapala u ekonomske teškoće, kako se često i dešavalo. I tako, moji roditelji počinju život ispočetka. Moja majka je bila dosta religiozna, bila je velika vernica. Znala je Kuran napamet. I ona je bila živa enciklopedija: znala puno priča, legendi i istorijskih pesama. Od nje sam naučio ciklus

---

³ Na Albanskom jeziku, objašnjenje prevodilaca.

epskih pesama: pesme o Đerđ Elez Aliji, Oso Kuki, Sali Šabaniju, i drugih rapsodija koje su se pevale; odojen sam na majčinim mleku i ovom eposu.

Sve ovo je ostavilo duboke tragove kod mene i mog brata... kako da kažem, u mojoj duši, duši moga brata koji je preminuo mlad i mojih sestara koje su negovane i školovane uz mnogo pažnje mojih roditelja. Moja majka je bila veoma religiozna, velika vernica, ali bila je veoma zainteresovana da školuje svoje ćerke i nije ih ometala u ničemu. Ja sam porastao u jednoj takvoj atmosferi: u siromaštvu, mnogo toga je nedostajalo, ali uz dovoljno ljubavi, poštovanje i pažnje; za mene to je veoma prijatan deo života. Bogatsvo i izobilje ne čine uvek život i porodicu; čini ga pre svega duševna toplina. Ja sam toga imao u izobilju.

Moji ujak je prebacivan iz zatvora u zatvor. Njegova porodica je mnogo patila. Zatvor i politika, u to vreme, sa sobom su nosili i druge brige: bojkot, izolaciju, ekonomsko uništenje; vlast je uništavala sve. I moja pokojna majka, koja se s mukom trudila da nas odgoji, dušom i srcem, i da pomogne porodici njenog brata kojeg je volela mnogo, mnogo, mnogo. Ja vidim mnoge porodice, ali ljubav koja je vladala u toj porodici... možda zato što je bila proganjana, sa puno poginulih, mnogi od njih traženi su od vlasti; jedan deo njih čak je pobjegao i u Albaniju. Možda i zbog toga, među njima je vladala izuzetna bliskost. Deo tog duha je prenet i u našu porodicu.

To su nezaboravna sećanja za mene: te noći kada pod svetlošću lampe, moja majka ili bi čitala njenu svetu knjigu Kuran, i pevala bi nam razne ilahije, ili bi sela i... kako smo mi to zvali... ili bi ređala duvan, u zavisnosti od sezone, pošto je to bio posao kojim smo se bavili u selu, živeli smo od duvana. Jedan težak i mnogo dosadan posao. I tako bi ona krila suze od nas dok bi plakala, plakala, plakala... bez glasa, za poginulim bratom, za preminulom sestrom - mladom nevestom, za njene dve preminulih jetrve – obe mlade neveste; plakala zbog porodice koja se rušila zbog političke represije koja je sprovedena tokom vremena Rankovića i posle njega.

Ja sam rastao uz brata koji je bio stariji od mene, koji je na neki način bio i moji prvi učitelj i moja inspiracija, pošto je bio šest godina stariji od mene i već je bio formiran u nacionalnom duhu, progresivnom – gajio je ljubav prema obrazovanju. Mnogo je čitao i što god radio... on bi mi kupovao najnovije nove knjige koje su bile objavljene. Tih godina počele su stizati knjige iz Albanije, Tirane... posle 66 godine. Ta legalna literatura koja je dolazila, a počela je i ilegalna literatura - imala je veliki uticaj na obrazovanju tadašnjih generacija u patriotskom duhu. Ne samo na obrazovanju u nacionalnom duhu, već i na sveukupnu kulturnu emancipaciju. Zato su ljudu svojoj deci davali imena protagonista i ličnosti iz knjiga koje su svi čitali.

Mislim da je ovo momenat da odam priznanje i veliku zahvalnost čitavoj generaciji nastavnika, učitelja, koji su napravili ogroman posao na prosvećenju, vaspitavanju, obrazovanju i pripremi generacija koja će posle nastaviti njihovim putem i koji će u drugim okolnostima odigrati značajnu ulogu. Moji pokojni brat, Nezir se zvao, tako mu je bilo ime, bio je mlad učitelj tog vremena. On je sve činio da se ja što više vežem za knjigu i da se vaspitavam u duhu, kako je on rekao „u skladu sa porukom našeg ujaka, i duga koji smo imali prema njemu“. Tako je počela moja mladost... moje detinjstvo, izvinite! Tako je nekako moje detinjstvo.

Drugi deo

Hidajet Hiseni: Rođen sam '54-te godine. Upisao sam se u prvi razred godinu dana pre vremena, zahvaljujući atmosferi koja je vladala u našoj kući... moja mama je sve vreme držala njene svete knjige u rukama, te je i od nas zatražila da mi na isti način držimo naše knjige. I, naučili smo slova... naučio sam slova, pre nego što sam napunio godine da idem u školu, i zato sam pošao u školu godinu dana pre vremena. I imao sam sreću da za učitelje imam intelektualce iz sela koji su bili poznati i u okolini i to, ne samo u ulozi učitelja i vaspitača, kao što je bio Rešat... Rešat Emini, koji je bio jedan od najpoznatijih ličnosti tog područja..., i drugi učitelji koji su bili elita sela. Slučaj je hteo da tokom mog detinjstva doživim traume vezane za zatvaranjem škola ...ali tada sam bio veoma mali. Pričalo se kako će škola u selu može biti zatvorena. Ipak to se nije desilo, jer su se desile promene koje su očekivane. Pala je Rankovićeve klika, Rankovićeve grupa i drugi, i došlo je neko opuštenije vereme, neka sloboda. Stigla je i literatura; postepeno je počela da se uči nacionalna istorija; bio sam deo generacije koja je imala sreću da živi u takvim okolnostima zajedno sa mojim vršnjacima i vršnjakinjama.

Nastavio sam srednju školu u Gnjilanu. Gnjilane je bio oko sedam, osam kilometara udaljeno od sela i trebali smo putovati zajedno, ali kako sam rekao na početku, bila je to dobra prilika da se tokom putovanja družimo, upoznamo i zblizimo jedni sa drugima, da slobodno pričamo, da pevamo zabranjene pesme, da razmenimo knjige. Ali pevali smo i legalne pesme, čiji je sadržaj bio patriotski, ali tada smo došli u kontakt i sa zabranjenom literaturom. Nju smo naprosto upijali, kako da kažem, sa nesvakidanjem strašću. Ne samo što je bila zabranjena, već što je bila san mnogih generacija, mojih roditelja i kasnijih generacija: da, generacija koje su dolazile.

U tadašnjoj gimnaziji u Gnjilanu, kao i u drugim školama, postojala je tradicija delovanja. Gnjilane je bio ognjište nacionalnog otpora tokom celog perioda. Poznate ličnosti našeg nacionalnog pokreta su poreklom iz ovih krajeva. I, ponavljam, čitavo vreme. I plejada otpora Demokratskog nacionalnog pokreta Albanaca. Zatim, tu su i druge poznate ličnosti kao: Halim Orana, Haki Efendija, Hamdi Beriša, i drugi. Onda, u kasnijem periodu, i nacionalne ličnosti kao: Metuš Krasnići, Sejdi Kryeziu, Mark Gaši, i drugi. Ovi, zajedno sa generacijom Kadri Halimija i Ramadan Halimija, i drugima...tu su bili sinovi porodice Ramiza Crnice, koji je bio jedan on najpoštovanijih ličnosti tokom i posle rata, kada je onog istorijskog govora tokom zasedanja Prizrenske Lige „Ne sa Srbijom, nego sa Albanijom!“, cela porodica bila progonjena, i on lično. Proveo je dekade u zatvoru, a i njegov sin je bio osuđen na streljanje. Ali, ipak, to područje je ostalo ognjište otpora i inspiracije.

Imao sam tu sreću da jedno vreme njegov sin bude moj i nastavnik ,kao i mnoge ličnosti koji su bile angažovane u tadašnjem nacionalnom pokretu, koji su imali dalje ili bliske porodične veze sa značajnim ličnostima , bili su naši nastavnici; sve ovo je stvaralo uzavrelu atmosferu. Bilo je i aktivista koji su bili malo stariji od mene, kao na primer: Redžep Mala, Isa Kastrati, Zija Šemsiu, i drugi koji su bili angažovanina u raznim vidovima da bi, kasnije, postali protagonisti jesenjeg proleća, oktobarskog proljeća 68'. Ja sam te godine bio učenik prve godine srednje škole - samo što sam se upisao. I na demonstracijama 68' ja sam doživeo jedno posebno duhovno oslobodjenje. Ali bili smo veoma mladi; blokirali su nas, tako da kad smo izašli kroz prozor ili na neki drugi način, demonstracije su bile pri kraju. Osetili smo neku ushićenost, neku... kako da kažem..., među mladima koji se razilaze... i tako dalje.

Ovo je bilo dovoljno da se nadahnujemo duhom buntovnika, da se podignemo... kako da kažem, bio je to mini-ustanak svoje vrste, ali koji je kod mladih generacija ostavio duboke tragove, i često puta, stvarala se jedna nezadržljiva želja da što brže rastemo, da jačamo što brže, da se junačimo što brže, kako bi i mi onda postali deo takvog pokreta. Ovom osećaju je snažno doprinela i literatura koju smo čitali i koja je išla od ruke do ruke. Takođe, tome je doprinelo i slušanje Radio Tirane, čije smo pesme pisali o delili od ruke do ruke. Kasnije, emisije koje su emitovane preko Radio Tirane, Radio Kuksa, koje smo, nakon što smo stvorili osnovne tehničke uslove - tada nije bilo kasetofona i drugih stvari, snimali i delili. Tako su radili i mnogi nastavnici u mnogim školama i na taj način je i znikao taj patriotski duh, koji je Jugoslovenska vlada decenijama nastojala da ga potisne, da ga rasparča i da ga sahrani duboko pod zemljom.

Ja sam imao sreću da sam bio u kontaktu sa Redžep Malom, Iljmi Ramadanijem, i drugim drugovima i na taj način tada smo počeli jednu vrstu redovnog političkog organizovanja i aktiviranja. Zajedno sa Redžep Malom, Kadri Zekom, Iljmi Ramadanijem napravili smo prvu grupu... radi se o našoj prvoj ćeliji. Znači, mi smo se organizovali... ja sam se prvo organizovao u ovoj grupi sa Kadri Zekom, koji je bio moj školski drug, drug sa klupe, porodični drug, i sa ostalima, i tako smo delovali tada...uglavnom u trojkama. Zbog činjenice da smo u ovom slučaju poznavali, odnosno, kako da kažem, vezani jedni sa drugima, neki put smo bili u grupi po četiri, ili više, i tako po redu. Zatim, ovo se nekako pretvorilo u nešto veće, tako smo širili grupe, stvarali druge ćelije, jer jedna ćelija je stvarala drugu ćeliju, ili jedan aktivista stvara jednu ili dve ćelije koje, zatim, su se tako širile i na taj način se širio naš pokret.

Tu i tamo, mi smo sretali i drugove iz drugih ćelija, koje su bile ranije formirane, ili koje su bile procesu formiranja, koje su imale razna imena, ali mi smo sve njih zvali Pokretom, odnosno Oslobođilački Pokret Kosova. Zbog toga, i aktivnosti koje smo izvodili, izvodili smo ih pod tim imenom. To znači da prve letke koje smo distribuirali, bile su u ovom smislu, pod nazivom „Nacionalno-oslobođilački pokret Kosova“, zatim, osim ostalih poziva dolje je stajao i poziv „Živeo Nacionalni-Oslobođilački Pokret Kosova!“ Pod Nacionalno-oslobođilačkim pokretom Kosova, mi smo podrazumevali ne samo deo u kojem smo mi učestvovali, već smo bili svesni da postoje i druge organizacije na Kosovu sa kojima nismo bili u kontaktu, nismo se poznavali, ali smo znali da one postoje i verovali smo da ćemo se jednoga dana upoznati, da ćemo se povezati, da ćemo se udružiti, tako da će pokret biti jači i efektivniji. Na neki način, tako se i dogodilo.

Kasnije, tokom studiranja... ja sam na početku bio upisao tehnički fakultet, građevinu, ali pošto sam voleo da upišem novinarstvo, jer tada nije bilo novinarstva na Kosovu, bilo je van Kosova, i nismo imali materialne mogućnosti da odemo van Kosova. I otvorilo se novinarstvo... prešao sam na novinarstvo i studirao sam diplomatsko novinarstvo. Kako je tada bilo u modi, upisao sam i drugi fakultet, jedan strani jezik, francuski jezik. Francuski jezik sam učio u osnovnoj školi od jednog vrlo dobrog nastavnika, što je meni dosta olakšalo posao.

Kao studenti, mi smo nastavljali patriotsko delovanje koje je bilo usredsređeno... kako da kažem, na čitanje različite literature, na diskusije oko istih, na teoretsko, profesionalno, praktično uzdizanje, i na druga ... organizovanja. Širenje krugova, što znači sa novim članovima i novim aktivnostima. Različite aktivnosti kao što su bile deljenje literature i različite akcije koje su uglavnom bile propagandističkog karaktera. Pisane su parole, uništavne su državne parole, cepane su fotografije ličnosti koje su oni

poštovali, postavljali i delili smo slike ličnosti koje smo mi poštovali i idealizovani. Tako, prolazkom vremena, pisali smo različite članke... zatim smo ih štampali u vidu letaka, koje smo tada počeli da štampamo, pod nazivom „Glas Kosova“. Kako je vreme teklo, tako su leci deljeni, kako se dešavalo i u ranijem periodu... kako da kažem, ranijim slučajevi deljenja letaka... takođe, tih 70-tih godina, sada su se pretvorili u akcije koje su obuhvatale celo područje Kosova, kao na primer, studentske domove.

Od sobe do sobe, pisane su parole u svim hodnicima, ali nisu uspeli da otkriju nijednog od počinioca. Mogu da kažem da se ovaj fenomen javlja po prvi put kao takav, što je uslovljen i činjenicom da je naš pokret, koji je već izrastao u Organizaciju organizaciono jačao. Ovo je bilo i rezultat pažljivog delovanja rukovodstva koji je imao više iskustva od nas, koji su koristili iskustva iz drugih organizacija i koji su pripremali instrukcije i praksu i koje su se dokazle uspešnim, i pored toga što je UDB-a bila zaista jaka, i nalazila se svugde, i imala mnogo saradnika, koja je pružala svoje pipke svugde i puno mikrofona u ustima ljudi... kako se kaže, koji su prisluškivali i prenosil sve i svašta, i sa jednim jakim tehnološkom aparatom koju su imali, uz neograničenu finansijsku podršku države, stvorili su ubeđenje da Patriotski pokret ne može izdržati pritisak UDB-e, i ako se udruže više od tri četiri člana, oni se odmah uhapsu i s time sve završava.

U svari, naše iskustvo nam pokazuje da se i ovo događalo, između ostalog, i zbog naših organizacionih slabosti. Ali kada se posao obavljao pažljivo, uz potrebnu diskreciju, uz potrebnu disciplinu, i... kako smo mi zvali, pravu konspiraciju, značni poštovanje procedura tajnog delovanja, prema kojima i ljudi koji su bili braća... nije brat bratu pričao šta je radio, nije nikome iz porodice pričao o čemu se radi. Moja porodica nije znala za moje veze, a tako su se ponašali i moji drugovi. Sa svojim najboljim drugovima mi smo se tajno sastajali noću na određenim mestima, ali danju smo se ponašali kao da se ne poznajemo. Na taj način se dogodilo da i nakon uzastopnih hapšenja... i kada bi jedna karika bila uhapsena, ostale bi nastavile da rade.

Ovome je išlo u prilog i kriza koja se produbljivala u tadašnjoj Jugoslaviji. Opšta ekonomska kriza. Represivna politika koja se sprovodila usporenijim tempom i nakon pada Rankovića; i u različitim periodima, se... kako da kažem, ponovo se, revnosno, manifestovala anti Albanska represija. Ovome je išao u prilog i jak uticaj koji je imala Republika Albanija, njeni mediji, Radio Tirana, njena štampa, koji su, ipak, putem različitih kanala, naročito preko naših emigranata, prodirali do nas.

Jugoslavija u tim godinama je dosta radila na tome da otvori vrata našim ljudima, pogotovo onim bez obrazovanja, bez ikakvog drugog intelektualnog formiranja, koji su pohađali neki profesionalni kurs, a zatim poslani u Nemačku, Švajcarsku, i slično. Njima su lako izdavali pasoše, dok to nije bio slučaj sa intelektualcima. Bilo je jasno, da je cilj bio da se Kosovo na elegantan način isprazni i na taj način da se realizuje Čubrilovićev plan za izmenu etničke strukture Kosova i albanskih teritorija i njihovu srbizaciju.

Možda bi se ovo i desilo, kada ne bi postojala činjenica da onda tamo - kao što se već dešavalo tokom naše istorije, kada su naše kolonije u inostranstvu imale izvanrednu ulogu za razvoj Preporoda... za razvoj duha nacionalnog preporoda. Obnavljao se ovaj duh zahvaljujući i pažnji tadašnje Tirane, koja je na različite načine snabdevala naše radnike literaturom, štampom, filmovima, dokumentarnim emisijama, slajdovima, slično. I postepeno, klubovi koje je Jugoslavija formirala svuda kao jugoslovenske klubove radi jugoslovenizacije i njihove instrumentalizacije, u stvari, počeli su da se pretvaraju u nacionalne klubove,

što je praktično značilo oslobođenje dijaspori. Tamo je bilo lakše, i pored toga što je UDB-a bila prisutna i pretela... dovoljno je bilo da ti oduzmu pasoš i i time ti oduzmu... kako da kažem, osnovi izvor za život i onemogućuje kontakt sa porodicom i time rizikuju porodicu. Ipak, oni koji su živeli na zapadu, koliko-toliko, imali su veći prostor, i mogli su da... kako da kažem, da osele slobodu duha; uz to, ugledajući se na svoje drugove radnike, koji su isto bili nezadovoljni, i oni su manifestovali jedan otvoreniji i slobodniji duh. Isto tako, dijaspora je igrala jednu izvanrednu ulogu u onemogućavanju planova srbizacije Kosova i njegovu dealbanizaciju.

Našem nacionalnom Pokretu, to je davalo jednu izvanrednu snagu. Naš Pokret je uspostavio jake veze sa diasporom i tamo su formirane razne organizacije, često bez ikakve veze između njih, ali oko zajedničkog cilja; često su se sretali tokom njihovog rada, njihovih pokušaja, i otpora. Ja sam u to vreme delovao ilegalno, ali i studirao; pošto smo imali i ekonomske poteškoće počeo sam da radim kao mlad novinar, tada u jedinom dnevnom listu na Kosovu, u novinama „Rilindija“. I za mene je to bila jedna izvanredna prilika da se upoznam sa poznatim ljudima naše inteligencije: piscima, poznatim novinarima različitih generacija, sa različitim orijentacijama, različitim školama, koja je bila, takođe, veoma važna škola za mene, sem studentskog i univerzitetskog života. Tako je i bilo i sa mojim vršnjacima.

U međuvremenu su se desila mnoga hapšenja, i... desilo se ono što pre nije. Drugovi kao Rexhep Mala, Ilmi Ramadani i drugi, bili su uhapšeni dok su drugi bili su izloženi neljudskim mučenjima. Nije bilo planskog hapšenja, nakon akcija koje su sprovedene... Ondašnje vlasti i istražna mašina UDB-e nije mnogo marila ko su pravi krivci, već su se ponašali u skladu sa generalima kolonijalnih zemalja koji u smislu: “Ukoliko ne možeš uhvatiti ribu, onda zahvati vodu...” što narod kaže “...i unutra ćeš naći ribu.”

U to vreme UDB-a je sprovodila masovna hapšenja poznatih ličnosti, patriota, koji su bili skoro izašli iz zatvora, u nadi da će među njima pronaći i prave krivce, koji bi ispričali sve i i odali svoje saradnike. U stvari, po prvi put se događalo da se i nakon hapšenja, aktivnosti nastave. Mi koji smo ostali na slobodi zahvaljujući njihovom otporu, nastavljali smo sa aktivnostima kako bismo dokazali da uhapšeni nisu odgovorni za inkriminisanu delatnost, kako bi, eventualno, bili oslobođeni. Ali tadašnji represivni režim nije mnogo mario..., nastavljao je da progona i ostale i da ih zatvara tu i tamo, dok većinu uhapšenih je držao u zatvorima, iako se konstatovalo da su oni nevin. Na takav način je zadnji put bio uhapšen i Adem Demaći sa drugovima, kao i ostali

Jeta Redža: Koja je to godina?

Hidajet Hiseni: '75. Mi koji smo ostali – ponekad nas je malo ostao nakon brojnih hapšenja... u to vreme nije nas mnogo bilo koji smo bili aktivni, ali ukupno nas nije bilo toliko mnogo, maslim onih koji su delovali na našoj liniji, ali bilo je i drugih linija, kojih, opet, nije bilo mnogo - koji su delovali na drugim linijama, a ukupno nas nije bio mnogo – smatrali smo da je od velike važnosti i da je naš zadatak, naš sveti zadatak, da budemo još odaniji našim stremlenjima, jer osim našeg pitanja koji su nam u amanet ostavili preci, kao što je slučaj samnom, kao što je generacija mog ujaka - koji je izdržavao kaznu zatvora po treći put, sada u Makedoniji i koji je osuđen po treći put,...a ja sam...mi smo bili dužni i prema drugovima koji bili tamo. Tako da je pitanje slobode bilo je za nas- sve! Naš moto je tada bio: “ Sve za našu stvar, našu stvar za ništa, ništa osim naše stvari!” Danas to izgleda pretenciozno, ali je stvarno tako bilo! I ovo, naravno, je koštalo našim porodicama, koštalo je i pojedincu, i njegovoj karijeri, itd...

Znači, ja pričam o vremenu kada sam bio student; u to doba je postojalo nezadovoljstvo među studentima zbog stanja u kome se nalazilo Kosovo, njenog političkog stanja, uprkos poboljšanjima koje su došle nakon pada Rankovića i ustavnih promena 1974, i očekivanja da će Kosovo biti izjednačeno, da će biti Republika. I u slučaju da ova i postane Republika, Albanci su smatrali da to nije pravično rešenje. Kosovo i ostale teritorije na kojima su živeli Albanci su neopravdano otkinuti od nacionalne matice, od Albanije i smatralo se da je pravo rešenje, održivo, jedino, prisajedinjenje tih teritorija, poštovanje njihove volje. Ovo je izgleda bilo i obećano od strane rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije pre i nakon Drugog svetskog rata. I činjenica da je ovaj zahtev bio krvlju ugušen, hapšenjem najboljih članova Pokreta, antifašista, ali i onog drugog krila koji je često puta i bio blizak sa fašizmom, ili je pak bi prozapadno orijetisan, ili pro engleski ili proamerički, da tako kažem. Ipak, za tadašnju vlast Jugoslavije, oni koji su tražili pravedno rešenje bili su isti. Zbog toga, istovremeno su streljani Gjon Serreçi i Marie Shllaku, i Xheladin Hana koji je bi direktor... prvi glavni urednik "Rilinde." Takođe, i Bedri Pejani, koji je bio jedan od protagonista Nacional- revolucionarnog pokreta tridesetih godina, i Nacionalnog komiteta za odbranu Kosova i jedan od protagonista Treće prizrenske lige. Takođe, uhapšeni su i streljani Omer Querkezi i Nexhat Agolli, koji su bili ličnosti antifašističko orijentisani ali u očima okupatora ovi mladi su bili jedno te isto.

Za okupatore Kosova, posebno za velikosrbe, ideologija nikad nije bila glavna. Ideologija se često puta koristila za politička potkosurivanja, ali je glavni kriterijum bio: da li se neko stvarno zalaže za slobodu svolje zemlje i svog naroda ili ne.. .Da li je spreman da bude sluga i kolaboracionista ili ne? To objašnjava i zašto su Kraljevi u vreme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovena, između dva svetska rata, podržavali protivnike Fan Nolja, koji je bio vladika, pravoslavni i s obzirom na velikosrpsku praksu, u kojoj je pravoslavlje imalo neprocenjivo značajnu ulogu, teško je to razumeti. Rušili su jednog pravoslavnog vladiku da bi obezbedili neku ličnost koja bi orijentalno bila nastrojena i na prvi pogled udaljenija od Beograda, ali se u stvari radilo o tome da su smatrali da je Fan Noli, koji je inače bio bio nadahnut istinskim patriotizmom i progresivizmom i koji je bio povezan sa naprednim svetom, sa svih strana -predstavljao pravu opasnost za čudovišne (strašne) planove Beograda. Zbog toga, oni su ga ometali na svaki način.

Ovu logiku su sledili i nakon Drugog svetskog rata - novi okupator sa starim navikama, koji je u stvari nastavljao istu politiku prema Albancima. Često puta ovo je teško razumeti, pogotovo strancima. Ali i zbog razloga da je Titova vlada imala nove kadrove, dok su streljani mnogi istinski intelektualci bivšeg režima: Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi. Ipak, jedan ministar je zadržao svoje mesto ... jedini koji je sačuvao mesto ministra je bio Vasa Čubrilović, autor projekta za raseljavanje i proterivanje Albanaca.... etničkih kosovskih Albanaca, kako su ih onda zvali, što je značilo dealbanizaciju i posrbljivanje Kosova. On je bio i jedan od učesnika atentata na Princa Ferdinanata, član *Crne Ruke*, ... znači, ekstremistička organizacija, radikalna, teroristička – i tako dolazi na mesto ministra.....za demografiju, nove jugoslovenske vlade sa Titom na čelu. I u tom svojstvu, kao ministar u novoj vladi, on izrađuje novi projekat za isterbljivanje Albanaca, iz istih motiva...

Oni koji su gajili iluzije da će Titova vast, koji se izdavao kao liberal, kao više prozapadno orijetisan... i koja je bila bolja – mogu, tu i tamo, naći i koji argument u prilog tome - radi ilustracije. Svako vreme ima svoje pluseve i minuseve. Zavisi od okolnosti. Te okolnosti neki put idu na ruku i drugoj strani. Bila je Albanija koja je vršila pritisak i negde je trebalo popustiti...Ali, niko ne treba da zaboravi činjenicu da je nakon Drugog svetskog rata, odmah nakog njega...znači '44 i '45 godine, prema evidencijama koje objavljuju naši

istoričari, streljano oko 70 000 ljudi. Zamislite! Jedan narod sa otprilike pola miliona ljudi i jedan tako veliki broj streljanih - teško da može da se uporediti sa bilo kojom susednom zemljom. Većina njih su bili civili, žene, deca, starci... potpuno nevini. Ili, poznati intelektualci, ponavljam, različitih orijentacija: i desno – prozapadno orijentisanih i onih drugih, koje su tada zvali inforbiorovcima, i drugi. Bilo je dovoljno da si patriota, i za tadašnju vast bio si ...neprijatelj.

Ovaj duh je ...on je evoluirao tokom različitih perioda, ali u suštini nije se promenio. Nakon pada Rankovića svorena je relaksiranija situacija, manje je bilo represija, bolje su poštovana prava i slobode ...i veća sloboda albanskih rukovodilaca na Kosovu, i to je stvorilo ... stvorila se jedna pogodna atmosfera za kulturno-obrazovni razvoj, čemu je doprinela i nesebična pomoć iz Albanije, koja je, uprkos svojim teškoćama i uprkos svom međunarodnom položaju, ipak, kada je u pitanju Kosovo, postupala u skladu sa stavom najvišeg rukovodstva : “Nije se štedelo niti će se štedeti ništa!” Stoga, većina kadrova koji su vodili univerzitet ovde, pogotovo u Mitrovici i drugde, kao što su priznali potom i kosovski rukovodioci, u stvari su dolazili iz Tirane, radili su besplatno, davali su stipendije i specijalizacije, kolikoje to bilo porebno Kosovu.

Zahvaljujući i angažovanju naše inteligencije - jedan deo albanske birokratije koja je rasla i koja se institucionalizovala ...ovo je donelo zaista impresivne promene do '74. godine, koja je trebala biti godina potpunog zaokreta i potpune jednakosti Kosova sa ostalim republikama, što je bio i zahtev demonstracija '68, uz zahtev za samoopredeljenje u cilju da se ostvari jednakost...što je bio, tako reći, jedan *modus vivendi*. To je bio i zahtev tadašnjeg rukovodstva...jednog dela rukovodstva institucija Kosova, posebno uvaženih intelektualaca, i... bio je to opšti zahtev. Oko ovog pitanja svi su bili ujedinjeni.... bilo to najbolje ili ne, jednakost sa ostalim republikama jeste jedan status....kako da kažem ...jedan *modus vivendi* koji predstavlja nekakvo rešenje, nekakvu satisfikaciju i koja može biti dobra osnova za dalji razvoj, i slično. Možda bi i tako bilo, da je to dozvoljeno. Ali, '74 i njen Ustav, koliko god da su predstvaljali značajan korak napred, u stvari su razočarali očekivanja patriotskih snaga, najprosvetljenijeg dela Nacionalnog pokreta na Kosovu.

Kosovo je ostalo u jednom hibridnom stanju: bilo je element Federacije ali i sastavni deo Srbije. Bilo je napretka: imalo je svoj Ustav koji je bio deo zahteva demostacija '68, bilo je nekih prava, u nekim aspektima takoreći ekvivaletno sa ostalim republikama, ali, faktički, u glavnim aspektima je ostalo diskriminisano. Ostalo je diskriminisano i politički, ali posebno je bilo ekonomski diskriminisano. Ekonomski nivo Kosova ne samo da je bilo nekoliko puta ispod jugoslovenskog proseka, da ne spominjemo razvijene republike, već nakon početnog uspona, usledila je stagnacija. Pljačkanje kosovskog bogatstva je nastavljena nesmanjenim intenzitetom. Kosovo je korišćeno kao izvor prirodnih resursa ali ne i mesto gde će biti prerađena i korišćena neprocenjiva bogatstva Kosova. Verujem da je poznato da je Kosovo imalo veoma značajne rezerve minerala, proizvodio je iznad 70 procenata ukupne proizvodnje cinka, 100% hroma, magnezijuma, značajan procenat srebra ....Da ne pričamo o proizvodnji uglja, i u slučaju da se to prerađivalo i koristilo na Kosovu, Kosovo bi ubrzano dostigao razvoj drugih republika i možda postao kao Rur i Sar u Nemačkoj.

Ali to nije dozvoljeno. Za posledicu, stanovništvo Kosova, na neki način, je bilo prinuđeno da napusti zemlju, da potraži negde drugde posao...Nastojali su da se školuju uz mnoge teškoće i uz mnogo

diskriminacije od strane svojih vršnjaka. Nivo nezaposlenosti na Kosovu bio je veoma visok, nivo prihoda veoma nizak. Kosovo je imao najveću gustinu naseljenosti, najmanje obradivog zemljišta po porodici, po glavi stanovništva. Tako da je, osim političkog nezadovoljstva, postojalo je i socijalno nezadovoljstvo, koje je raslo, koja se produbljivalo.

Sedamdestih godina, nezadovoljstvo je bilo sve veće i zbog činjenice što je izbila ekonomska kriza u Jugoslaviji, nakon dugova koje je uzela Jugoslavija - nekoliko desetina milijardi uzeto je kredita iz inostranstva '70 godina – jedan deo je potrošila, kako se zvala, crvena buržoazija Kosova, kao, uostalom i tadašnja elita Jugoslavije. Ali na Kosovu proporcionalno mnogo manje nego u ostalim delovima Jugoslavije, stvorila se jedna iluzija da, kao i drugde, jedno vreme, u formi: "Vidite, mi smo dobro!" Naravno, kada se jedna porodica zaduži, jedno vreme stanje se popravlja, stvara se jedna komocija. Ali kada dođe vreme da se dugovi plate, kamate, dodaj tome i korupciju i mnoge zloupotrebe koje su i tada, takođe, bile masovne...za ono vreme nenormalne, u poređenju sa drugim zemljama. Možda u poređenju sa današnjicom, one su bile i manje! Ali je to izazvalo opšte nezadovoljstvo, koje je dovelo do pokreta sedamdesetih godina i '81.

Jeta Redža: Da vas, sada pitam g.Hydajet, gde ste bili vi '70-tih godina?

Hidajet Hiseni: E upravo tako.. ja sam u to vreme , kao što rekoh, bio student, radio sam u "Rilindiji" i delovao u okviru ilegalnog pokreta . Ali, '78, aprila, '78 godine, pratio sam jedan sastanak Pokrajinske komore zadugarstva, bio sam akreditovan tada,...u Sindikate Kosova i pratio sam rad sindikata....organizacija sindikata je bila tada uticajna, jaka ... i slične organizacije takođe. Primetio sam da me jedan od tadašnjih agenata, inspektor državne bezbednosti posmatra. Ja sam bio već nekoliko nedelja ranije obavešten da sam pod prismotrom organa bezbednosti. Iz tog razloga, preduzeo sam neke mere; promenio sam stan i stanovao sam u Prištini, iako mi je porodica ostala na selu, bio sam oprezan u odnosu na sve, jer sam očekivao da će me uhapsiti.

Kasnije sam saznao da osim sumnji na mene, državna bezbednost se domogla i jednog pisma koje mi je poslano iz zatvora, od tadašnjih drugova: Xhafer Shatria i Rexhep Male i to pismo je palo njima u ruke. Desilo se da se Rexhep Mala zatekne sa pismom na rukama i on je istog trenutka to pismo progutao da ne bi palo drugima u ruke. Ali se ipak dešavalo da su pojedina pisma zaplenjena, koja su bila poslata preko zatvorenika koji su izlazili iz zatvora ili preko poverljivih ljudi, ili su išla kroz nesigurne ruke. Ali su oni tokom istrage dolazili do konstatacija da sam autor nekog teksta ili članka koji je objavljen tokom '74 ili ranijih godina, u novinama "Zëri i Kosovës" (Glas Kosova), koje su našli kod mojih drugova koji su bili već u zatvoru, Xhafer Shatri, Kadri Osmani, Binak Ulaj, Jashar Aliaj, i drugi. Iako nije bilo otriveno, na njemu je bio moj rukopis; oni su to utvrdili uz pomoć grafologa - da je u pitanju moj tekst.

Znači, na sastanku koji sam, kao što rekoh, pratio, ustanovio sam da me prate na svakom koraku...Pravio sam se da ne primećujem, i kako bi ustanovili da li se radi o rutinskom posmatranju ili je u pitanju nešto drugo - kao što su oni povremeno sprovodili, izašao sam na pauzu i pošao na gradsku pijacu, koja nije bila daleko. Pretvarao sam se da kupujem nešto, a u stvari sam gledao da li me taj tip prati ili ne. Ali oni nisu više oklevali, na ulazu u pijacu, veliki broj agenata me je okružilo i na spektakularan način su me paralizovali, uhvatili su me za ramena i rekli: "Ne mrdaj, ne možeš ništa učiniti, u rukama si organa bezbednosti i svaki pokušaj ti je uzaludan. Samo ćeš nastradati!" Naravno, nisam imao nikave šanse da

bilo šta uradim. Pretvarao sam se da ne znam o čemu se radi. Izvukli su me odatle i utrpali u kola i odvezli su me ...mislio sam da me voze u gradski zatvor. Oni su prošli Prištinu, Lipljan... mislio sam da me odvede u Lipljanski zatvor...ali oni su nastavili dalje i odvezli su me u njihovu kuću, u Blinaji, pre se zvala Lipovica. Znači, ovo mesto je kao neki rezervat, koji se smatrao nacionalnim parkom, gde je državna bezbednost imala svoju zgradu, specijalnu za ovakve prilike.

Znali smo da oni primenjuju takve metode za kidnapovanje i maltretiranje ljudi koje su oni smatrali sumnjivim ili su protivnici režima. Tu sam utvrdio da je ipak nešto procurilo. Izvadili su svesku sa mojim člankom, jedan dugačak članak: "Kosovo pod Titovim režimom". Mogu vam kasnije pokazati. Jedan dugački članak o stanju na Kosovu u to vreme: političkom i ekonomskom i drugo u meri koje može da piše jedan mlad čovek kao ja - imao sam tek nešto iznad 20 godina. I...uporno je traženo od mene da priznam da je moje. Izvukli su predamnom mišljenje grafologa, eksperta, koji je tvrdio da se radi o istom rukopisu. I da bi uporedili, uzeli su formular koji sam popunio za ličnu kartu. Trebao sam da popunim formular sa sličnim slovima...što je bilo istina, jer je bilo lako uočiti da se radi o istom rukopisu. Bila je to potvrda da nismo bili dovoljno pažljivi tada, da bi eventualno promenili i rukopis. Mi smo tada imali neke pisaće mašine, pa smo ih upotrebljavali, ali je tada imati pisaću mašinu bila je velika stvar. Bilo je vreme kada je uzimanje pisaće mašine rađeno uz evidenciju...znalo se ko ima pisaću mašinu. Za današnje uslove teško je shvatiti...razumeti to.

Drže me tu čitavog dana, čitave noći do jutra; pošto nisu znali gde je moj stan, tražili su da im ga pokažem. Očigledno su želeli da idu i da ga kontrolišu. Ja sam bio promenio stan i pažljivo sam išao sa posla u stan i obratno. Izgleda da oni nisu to znali. Zbog toga, ujutro su mi rekli: "Dobro, možeš da ideš ali nam nećeš pobeći. Nećeš više pobeći! Ili ćeš sam dolaziti ili si ti u našim rukama, i samo možeš da pogoršaš tvoje stanje!" Pretnje su bile da ću biti strogo kažnjen, „da ćemo ti sve uništiti, da razorimo porodicu“. Ja sam bio oženjen, imao sam decu. Bio sam jedina u porodici - na neki način održavao sam porodicu. I oni su sve ovo koristili da bi izvršili pritisak.

Ipak su me oslobodili i pošao sam kući. Usput sam se pretvarao da spavam. Pratio me je jedan iz policije i kada sam mu rekao, "Sada ja idem sam", on se nije odvajao od mene, u smislu: "Ne, ja ću te pratiti, jer je loše vreme pre jutra. Ne želimo da ti se nešto desi." U stvari došlo je vreme da to stvarno pokaže, jer kada smo stigli blizu moje kuće - ja sam znao put do kuće, ali sam krenuo prečicom, koja je u stvari bila jedna mračna i uska ulica; mrak, bez svetla; on je zastao, izgleda, nije bio siguran šta će se desiti, i kada sam mu rekao "Oдавde se možeš vratiti, jer je moja kuća blizu i nema nikakvog drugog puta"- on je ipak priznao: "Žao mi je, ali moj je zadatak da znam koja je tvoja kuća - gde ti živiš". On mi je otvoreno priznao da nije došao da me isprati, već da zna koja je moja kuća. I kad smo stigli do stana, kao da je stvar završena, i mislio da se on vraća, on reče: "Ja sam bez sna, ostao sam neispavan..." i slično. Ja sam se, čim sam ugasio svetla, pretvarao da spavam. U stvari, ostao sam budan pored prozora i shvatio da sam praktično u zatvoru, da sam zatvorenik. Ali sada u zatvoru u svom stanu - u isčekivanju kada će doći po mene i nastaviti...

Stoga sam iskoristio momenat kada sam izašao da, tobože, kupim hleb ujutro, kada je počelo da sviće, video sam policiju u kolima, nisu bili u uniformi, ne... bila je policija u civilu. Kad sam prošao pored njih, oni su se pokrenuli i upalili auto. Ja sam se pretvarao da ih ne vidim, ne čujem, zašao sam u jednu ulicu,

kada su se upalila druga kola, koja su mi išla u susret. Shvatio sam da su se koordinisali. Ali pošto sam ja poznao te ulice - prešao sam čitavo to područje peške - imao sam malu prednost u odnosu na njih. Iz ulice u ulicu, iz dvorišta u dvorište i pravo u jednu nenastanjenu kuću koju sam znao, ušao sam unutra i zaključao vrata. Čulo se kretanje kola, neuobičajeno za normalne prilike, ali ipak me nisu našli. Tu sam čekao čitavog dana, do kasno u noći kada sam veoma pažljivo izašao odatle da bi uspostavio veze sa mojim drugovima iz organizacije. I od tada sam prešao u ilegalnost. Ovo je bilo 15. aprila '78. - u ilegalnosti sam ostao do decembra '81. Tada je bilo neobičajeno da se toliko dugo biva u ilegalnosti, ali zahvaljujući organizovanju, brizi drugova i drugih, ovo je bilo moguće.

Treći deo

Hidajet Hiseni: Rudari sa mnogih strana ...tamo me nisu poznavali...i ostalo. Neko vreme i u drugim gradovima Kosova, i jedno vreme, malo i zbog zdravstvenih problema koje sam imao, ali i da bi razmenjivao iskustva sa drugovima koji su bili tamo...kada sam prešao u ilegalnost, Kadri Zeka, sa kojim sam saradivao, prešao je u Švajcarsku, imali smo dogovor...sve do njegovog ubistva. Ja sam zatim prešao u....negde do leta '80, jedno vreme u Švajcarsku. Bio sam u ilegali, takođe, do početka godine... do marta '81, nakon prvih demonstracija, 24. ili 25-tog, tada negde, ja sam se vratio na Kosovo.

Postojala je saglasnost da jedan od nas uđe na Kosovo, drugi da ostane u Švajcarskoj. U to vreme u Švajcarskoj se organizacija razvila; takođe i na Kosovu smo uspeali da u velikoj meri razvijamo organizaciju. Osnovani smo veliki broj ćelija gotovo u svim gradovima na Kosovu; takođe smo izvodili mnoge akcije, kao na primer, rasturanje letaka povodom Prizrenske Lige, teškoće na koje smo nailazili zbog Titove posete Kosovu; jedan letak je deljen po čitavom Kosovu, u svim gradovima – po prvi put leci su deljeni po čitavom Kosovu.

Pitala si me malo pre o razlikama, orijentaciji, i slično...U to vreme nije bilo toliko razlika, jer, na neki način, stvari smo rešavali na globalnom nivou. Kosovo je bilo diskriminisano u tadašnjoj Jugoslaviji, stoga smo smatrali da je to glavno pitanje i izazov kojim treba da se bavimo. Ekonomsko i političko stanje je bila posledica i toga; bilo je teško, sa tendencijom da bude još gore. Tražilo se da se primeni princip samoopredeljenja, tada je ono i formulisano i iz razloga što Kosovo nije bilo jednako, dok se Jugoslavija predstavljala kao zemlja jednakosti i slično. Tito je primio nagradu, ne nagradu, izvinite, proglašen je Počasnim doktorom Univerziteta u Prištini „koji je dao izvanredan doprinos u rešavanju nacionalnog pitanja na Kosovu“- što u stvari nije bilo tačno! I kao što je bilo rečeno, onda, sa najvišeg mesta u Tirani: “Istina o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, predstraviće Tita i u grobu, nakon smrti.” Nacionalno pitanje ne rešava se sloganima “Bratstvo-Jedinstvo!” i diskriminacijom naroda, pogotovo Albanaca. Istina je bila drugačija, i to se potvrdilo: istina o nacionalnom pitanju je bila velika obmana. Pogotovo se to pokazalo u Bosni, i sl.

Tvrdilo se da je Bosna model jugoslovenskog ekperimenta, Bratstvo-Jedinstvo „nekakvo kalemljenje“. Razarajući svoj nacionalni identitet - albanski, trebao je da se stvori novi identitet - jugoslovenski... Kako rekoh, Albanski? I Albanskog. A recimo identitet drugih,recimo bošnjački, hrvatski, srpski...stvarao se jedan novi identitet – jugoslovenski. Jugosloveni su počeli da daju nova imena deci. Tu i tamo i po koji

Albanac. Da, Jugosloven, južni Sloveni; možda je imalo nekakvog smisla, ali koji smisao ima za Albance? I ono što je bilo tada u modi, bila je veoma jaka karta - jugoslovenski patriotizam, za Albanace nije imao nikakvog smisla. Naprotiv, to je imalo anti Albansko značenje. Jer Jugoslovenski patriotizam je značio razaranje albanskog patriotizma. Što više, nije se odnosilo samo na etničko značenje, imalo je socijalno, ekonomsko i društveno značenje. Naprotiv, imalo je anti albansko značenje. Značilo je ukidanje perspektive za jedan čitav narod. Iz tog razloga, ovo je ujedinilo ljude različitih orijentacija oko ovog minimalnog programa. Nacionalna sloboda, nacionalna i društvena jednakost - da bi bili slobodni i ujedinjeni... Jer su bili nepravdano podeljeni, bili su silom podeljeni, nikad se nisu izjašnjavali o tome da žive podeljeni. I ovo je u stvari bila platforma koja je ujedinila tada Albance. Iz tog razloga, '81. izašlo se sa, uglavnom, sa ovim parolama.

Mi smo tada bili počeli izdavanje jednog glasila, jednih novina. Štampali smo novinu, koju smo nazvali "Sloboda". Stopirali smo bili "Glas Kosova" zbog hapšenja i da se misli da su oni bili odgovorni za ono što smo uradili a i zbog posledica za njih. Zbog toga, tih godina smo počeli štampanje glasila "Liria-Sloboda" nakon prekida štampanja "Glas Kosova". Tamo smo objavili neke od naših zateva, koji su se kasnije koristili kao parole tokom demonstracija '81. Na primer, bili smo objavili članak: "Mi smo Albanci, mi nismo Jugosloveni", koja je postala jedna od glavnih parola.

Spremao se popis stanovništva, kojem je prethodila orkestrirana kampanja, vrlo dobro pripremljena, da bi uticali ne samo na one koji bi se izjasnili kao Jugosloveni u skladu sa orijentacijom na Jugoslovenski patriotizam, da se utiče kod Albanaca da se izjašnjavaju kao Turci, Terbeši i posebno kao Muslimani. Tada se javio neki Njazi Limanovski, tobože jedan intelektualac iz Makedonije koji je izjavio: "Mi smo Muslimani i registrovaćemo se kao Muslimani". U Bosni se uticalo da se većina bosanaca registruju kao etnički Muslimani. Ovo je izgledalo kao nešto bez loše pozadine, nije ništa loše, oni su po veri muslimani, ali se kasnije ispostavilo da je to bio đavolski posao. Na jednoj strani oni su podsticani da se indentifikuju kao muslimani, ali sa druge strane, Pokret za oslobođenje Bosne je optuživan za islamski fundamentalizam i kao anti Evropski pokret, koji zajedno sa albanskim uticajem, mogu biti opasnost i mogu da posluže kao klin koji bi bio opasan za Evropu, kao u srednjem veku, u vreme Turske, itd..

Ova dvostruka igra je upotrebljena i na Kosovu u to vreme. Kasnije je ovo upotrebljavano i u vreme Miloševića, kada je blokirano kosovsko obrazovanje na albanskom jeziku, sekularno obrazovanje, ali kada je istovremeno otvoreno pet medresa na Kosovu. Istovremeno, nastavlja se crna propaganda protiv našeg Pokreta, kao fundamentalistički, antievropski, antihrišćanski, itd. Zbog toga mi smo morali da odgovorimo na naš način. Leci koji su tada deljeni i naslovi...članak koji smo objavili u našoj novini deljen je na sve strane; i jedna od glavnih parola u demostacijama '81. je bila, "Mi smo Albanci, nismo Jugosloveni!" I u jednoj drugoj varijanti: "Mi smo Albanci, ništa drugo!" U smislu nacionalnosti mi nismo, niti Jugosloveni, niti Muslimani, ni Turci, ni Terbeši, ni...sve što je...Možda su mislili da nas pretvore u nešto drugo. Bilo je onda jedna druga...mislim da se zaboravilo sada, bila je jedna dosta velika investicija, da se jedan deo stanovništva izjasni kao Malisori. Malisori, kazali su, nisu Albanci. Oni su nešto drugo. To se nastojalo postići i u Mirditi, da se igraju sa njihovim identitetom. Da nas dele, raskomadaju.

Ili, politički zatvorenici su slati van Srbije i držani su u zatvorima van Srbije, iako je na Kosovu bio izgrađen zatvor visoke sigurnosti, u Dubravi. Bila je to velika investicija praćena uz dosta veliku propagandu. Bio je

naš zahtijev za puštanjem na slobodu političkih zatvorenika i njihov povratak na Kosovo, koja je kasnije postala jedna od parola tokom demonstracija '81-ve. Ili smo objavljivali članke o ekonomskoj nejednakosti: bili su objavljeni mnogi drugi članci ...različiti članci su objavljeni i u štampi u Tirani. Na primer, magazin "Ylli" je objavio naslov o teškoj ekonomskoj situaciji na Kosovu, i dr. Tada je ovde počela jedna divlja kampanja protiv štampe u Albaniji, da iskrivljuju istinu, i slično.

Istina je, ovo je doprinelo da se ujedine i organizuju grupe različitih orijentacija, uprkos razlikama koje su tu i tamo postojale.... ipak je bilo važnije ono što je zajedničko. Tako se stvarao duh, koji je eksplodirao na proleće '81, koji je ujediniio sve potočiće u jednu nabujalu reku nezadovoljstva kome je dosta doprineo i Pokret unutar studenskih krugova. Razne grupe koje su tamo delovale, samoorganizovane grupe, poluorganizovane, delovi organizacija čiji su članovi uhapšeni, različitih usticaja, ali koji su zajedno doveli do eksplozije nezadovoljstva ispoljenog u proljeće '81. Figuratívno, uvek sam upoređivao ovu eksploziju nezadovoljstva sa eksplozijom proleća. Proleće ne dolazi samo cvetanjem jednog drveta, već je to masovno procvetavanje i listanje, prirodno, kako da kažem. Jedan cvet ovde - jedan tamo, jedno zelenilo ovde - jedno tamo, onda sve to zajedno menja sve.

Takva je bila i eksplozija u proleće '81. u kojoj je uloga moje organizacije bila značajna. Bila je najbolje organizovana, najveća, sa najdužim stažom i sa najvećim brojem aktivnosti. Ali, mi smo ipak smatrali da je Proleće '81. rezultat svih organizacija, svih orijentacija, grupacija, i dr. Iznad svega, eksplozija mladih Kosova, kojima ...se pridružio narod Kosova. Pridružili su im se i radnici Kosova; takvo jedno zajedništvo predstavlja veliku snagu: kada se ujedinjaju mladi, radnici i seljaci. Bio je to vrlo autentičan pokret, veoma popularan. Bilo je više pokušaja da se demonizuje i da se diskredituje. Pogotvo su se isticali razni eksponenti tadašnje zvanične politike koji su možda bili i iznenađeni, jer su živeli u nekim iluzijama o nekakvom raju, koji je donekle za njih i bio...bilo je slično izreci antičkog filozofa: "Zadovoljni robovi su najveća prepreka za slobodu." Oni koji su zadovoljni, na nekakav način spečavaju svako nastojanje da se nešto promeni, jer rizikuju njihov položaj. Ali je to bila prirodna eksplozija značajne većine nezadovoljnih.

Sama činjenica, da nisu našli značajniji, suštinski, argument za spekulativne, demonske optužbe, pokazuje da je naš Pokret bio jedan od retkih u istoriji koji je bio iskren, prirodan, kao što je bila i sama mladost. Ti mladi, mislim da predstavljaju najslavniju stranicu naše istorije. Kao što je bio i novembar '68., kao što je bila i '89., Studenski pokret '98., nenasilan otpor devedesetih godina, posebno oružano sučeljavanje na čelu sa Oslobodilačkom vojskom Kosova. Istorija sveta ima puno slavnihi stranica, ali ove koje se tiču Kosova, su nešto posebno: one su autentične, narodne i izvorne. Nisu agencijske, nisu proizvod raznih laboratorija. Iz toga, po mom mišljenju, proističe snaga ali možda i slabost. Jer one koji su proizvod agentura ili raznih laboratorija, dobijaju razne stimulacije, koje mogu da budu i više uspešne, i dr. Ipak, ja imam poštovanje s'obzirom na to da je to autentično, originalno i stvarno narodno biće.

Četvrti deo

Jeta Redža: Gospodine Hydajet, sad bismo mogli stvarno da pričamo o '81. godini, kada ste vi i uhapšeni.

Hidajet Hiseni: Da, bio sam jedan od učesnika, jedan od aktera '81., ali samo jedan od njih. Ja sam se upravo tada vratio iz Švajcarske, mi smo se sporazumeli da Pokret nastavi sa radom, i mi smo se trudili da on nastavi da funkcioniše. Mi smo se trudili, u okviru svojih mogućnosti, koliko je mogao biti naš uticaj, da ono što je bilo sazrelo, ono što predstavlja srž za rešenje nerešivih pitanja na Kosovu, da bude deo procesa, koji će, po našem mišljenju, potrajati. Zbog toga smo se trudili da povećamo naš uticaj na te procese, bez isključivanja drugih. U proljeće '81., na površinu su isplivale i mnoge druge formacije koje su delovale na Kosovu. I bile su takve. Mi smo bili jedna od tih formacija. Na početku su se zvale grupe, posle organizacije, sa ciljem da predstavljaju jedinstven Pokret. I bili smo u procesu ujedinjenja. Sa nekima od njih smo uspostavili kontakte, pogotovo tokom boravka u Švajcarskoj i Nemačkoj. Tamo je Kadri Zeka napravio kolosalan posao, bio je praktično zajedno sa Jusuf Grvalom, i drugima....Bardhoshom, i drugima. Bili su promotori ujedinjenja, koje se na neki način dizajniralo, stvaralo.

Ja sam jedno vreme proveo u Švajcarskoj, sedam-osam meseci, '80.-'81. i bio sam se uključio u ovaj proces. Naš cilj je bio da ujedini sve grupe i organizacije, zavisno od njihove prirode. Sa onima sa kojima smo imale više sličnosti, istu viziju i orijentacije i način organizovanja, da se ujedini u jedan uži okvir. Ostali bi mogli da se okupe u jedan širi krug delovanja. Sa glavnim ciljem – svenarodno ujedinjenje - jedan svenarodni pokret, sa jednim programom za pravično i konačno rešenje Albanskog pitanja; ali uz mogućnost da uz put bude i nekih strateških perioda, da prolazimo kroz nekoliko stanica. I u tom smislu, mi smo pažljivo plasirali tokom '80. godine potrebu za jednakim statusom, i sve što je u vezi sa Kosovom na isti nivo sa drugim republikama, da narod Kosova bude jednak drugim narodima u Jugoslaviji. Smatrali smo to potrebom za ono vreme i za onaj period. Strateški nam je izgledalo prikladnije. Tako je i bilo! Ali nismo podigli ruke od zahteva da se pravično i konačno reši Albansko pitanje.

Na proleće.... '81. ovo ujedinjenje se ostvarilo. Šta više, u okviru Pokreta je angažovan ne mali broj mladih, patriota, poštenih patriota, smelih, požrtvovanih, koji nisu bili deo organizacije. Tada je bio problem kako da se menadžira sva ova energija. Ovo je uslovalo, na neki način, i promenu pravila, manje pažnje, konspiracije i discipline, što je dovelo do masovnih hapšenja. Istine radi, bili smo svesni da se ovo može desiti. Bili smo svesni da nas može i pogoditi. Ali smo mislili da vredi da se ova taksa plati, da vredi ova žrtva, samo da se pređe Rubikon i da ujedini Pokret. Uz to, mi smo verovali da će onda on ići napred. Na neki način ovo se i dogodilo. Ali to je skupo koštalo Pokret.

Ja sam bio sa demonstrantima '81-ve, prvog aprila, iako sam nakon toga opet prešao u ilegalu, zahvaljujući i pomoći nekolicini demonstranata, aktivista i porodica koje su nas sklonile u noći prvog i drugog aprila. Ja sam, čak, bio u porodici koja je bila turske nacionalnosti - bili su veoma velikodušni. Pružili su nam sve što su imali. Bila je puna kuća. Kada su videli da smo u opasnosti, rekli su nam: "Ulaze i kontrolišu kuće, zato činite što možete." Ali nisu nas prijavili, nisu nas ometali, i slično. Posle smo doznali da su imali nekog člana porodice koji je radio u Unutrašnjim poslovima. Stvorila se svugde, zaista, veoma pozitivna atmosfera. Bilo je čak, slučaja...jedan moj drug, tokom protesta, nakon brutalne intervencije policije....jer mi smo prešli ovaj deo, koji je glavni deo...imao je ....jer je bilo i dece na demonstracijama, i intervencija policije je bila brutalan, bez razlike...i da bi se spasio uzeo je jedno dete i ulazio u dvorišta kuća koja su tamo bile; iz jedne kuće izašla je jedna žena i na srpskom je rekla: "Gde vodiš to dete?" kaže: "ostavi ga ovde, brinuću se o njemu kao njogova majka. Ne brini! ". Kaže: "Ma kako sam smeo da ostavim dete u porodici koja je pričala srpski. Ali ona je izašla i ponudila je pomoć."

Da, bilo je i takvih slučajeva. Mržnja koja je kasnije usađena kod srpske manjine je bila posledica specijalne političke propagande protiv Pokreta. Ali nije postojala tada kod mase. Jer, objektivno, ništa nije bilo protiv građana, bilo kog porekla. Desetine hiljada demonstranata bile su tada u centru Prištine i u centrima drugih gradova. Pričam o mestima gde sam ja bio. Nije bilo nijedne antisrpske parole. Nije bilo...antisrpske...u smislu nije bilo protiv Srba-građana, protiv nacionalnog identiteta, protiv kulture, protiv jezika, protiv njihovih prava. Ne! Bilo je protiv Srbije. Protiv Srbije, da! Slično je bilo svugde, čitajte tadašnju štampu. Nije bilo međunarodne mržnje, bilo je mržnje protiv režima. Bila je ovo važna karta za Pokret, zato je toliko investirano u tome da se ona demonizira.

Studentski pokret je počeo kao socijalni protest, koji je u pozadini imao političke zahteve, ali nisu izbili u prvi plan 11. marta. I studenti su s pravom imali zašto da protestuju, s obzirom na njihov ekonomski i socijalni položaj - uslovi koji su oni imali bili dosta slabiji od onih koji su imali njihovi vršnjaci. Ali su imali zašto i kao građani Kosova – mladi uvek predvode ovakve procese. Ali, nasilna intervencija policije, pogotovo nastojanje da se oni demonizuju i diskredituju, nazivajući ih uličarima, vandalistima, oni koji remete red, i dr. samo je izazvalo još veći bes. Posebno je bila brutalna intervencija policije 26. marta, sa specijalnim jedinicama - naročito protiv demonstranata studenata i studentkinja. To je izazvalo bes kod čitavog naroda. I, prirodno je što je nakupljeni bes izbio 1. i 2. aprila što je, praktički, dovelo do opštenarodnog bunta.

Kakva je bila njihova priroda najbolje pokazuju njihove parole. Bile su parole nacionalnog karaktera, jer su tražena nacionalna prava i slobode. Ali su bile i parole demokratskog karaktera jer su i one nacionalnog karaktera bile demokratskog karaktera. I bile najbolji izraz težnji građana Kosova. Na primer, zahtev "Tražimo jednakost!"; "Hoćemo posao!"; "Stop povećanju cena!"; "Trepča radi, Kosovo... Trepča radi, Beograd se gradi!"; "Kosovo je naše, Kosovo - kosovarima!" Kosovo je naše i s obzirom da je kombinat Trepča...jer je tada postajalo veliko bogastvo uglja i energije ...Kosovo se zvalo. Da, i Kosovo je bilo kao teritorija, "Kosovo je naše, Kosovo- kosovarima!" Zatim, politički zatvorenici se varačaju na Kosovo: "Mi smo Jugosloveni..." oprostite , treba da se ispravi ovo: "Mi smo Albanci, nismo Jugosloveni! Mi smo Albanci i ništa drugo!" I slični zahtevi. Ali nije bilo nijednog zahteva kao izraz mržnje prema bilo kom narodu, bilo kom kolektivu, protiv bilo kog identiteta, jezika, kulture ili nešto slično. Nije bilo aktivnosti ovakve prirode. Zbog toga je Pokret bio "par excellence" demokratski i bio je "par excellence" nenasilan. Desetine hiljada demonstranata nije učinilo nikakvu štetu. Nije bilo ranjenih pre intervencije policije. Nasilje je došlo, revolt, nakon intervencije policije na brutalan način. Posebno...i u predhodnim slučajevima, 11. marta i 26. marta, ali posebno 1. aprila, kada je čitav trg Prištine bio ispunjen.

Obećavalo se da će se voditi pregovori. Da će se pozvati jedna grupa demonstranata da se sa njima razgovara. I tada, bez ikakve najave, i pored toga što je u masi bilo starih, žena i dece, eksplodirale su bombe sa suzavcem, pucnji iz oružja...Možda ne svi u masu, i u vazduh, bio je pravi užas. Ja sam bio jedan od učesnika, jedan od govornika na demonstracijama '81. Zahvaljujući pažnji drugih koji su bili tu, neki su me poznavali, neki nisu, jer sam bio umoran, ipak sam se zavukao u jednu od kuća u blizini gde sam ostao do jutra, zatim odatle, ponovo uz sreću, kroz...kako da kažem, policijske patrole koje su bile svugde; začudo, ipak smo uspeli da se spasimo, da se povlačimo. I posle sam prešao u ilegalnost i nakon šest meseci, ili više, sedam meseci, u decembru '81. godine, bio sam uhapšen.

Ja ne mogu da stvorim jednu pravu sliku vremena. Ali to stanje je bilo zbilja neopisivo. Proglašeno je vanredno stanje, uveden je policijski čas, počeo je totalni rat protiv svega što je bilo albansko, mladi su proganjani i hapšeni na svakom mestu, diskredituju se na najgrublje načine i etiketiraju, proganjana je inteligencija, isterivani su s posla, blokirane su škole, univerziteti, institucije, nadzirani su i osporavani su pojedinci, čak i Srbi, čak i kolaboracionisti. Bio je to jedan totalan anti-albanski rat. Došla je do izražaja izreka, da je pravi Albanac, samo mrtav Albanac ili uhapšeni Albanac.

I u ovim uslovima, bilo je teško biti van zatvora, a kamoli da budeš u rukama tadašnje specijalne policije. Bolno je to što mi nismo uspeli da opišemo pakao šovinističkog zatvora. Ali je stvarno bio neopisiv! Ja sam proveo jedno četiri, pet, meseci u izolaciji, kako su oni zvali "zadržavanje na posebnom mestu." Ponekad nisi znao gde se nalaziš, nisi ni znao koji je dan. Jer, nije bilo ničega! Nije bilo mogućnosti nikakvog kontakta. Bila je potpuna izolacija. Bili su samo inspektori koji su se menjali, sa svojim manifestacijama i trikovima koje su oni usvršavali decenijama... Tek nakon pet, šest meseci, imao sam prvi kontakt sa istražnim sudijom i s advokatom po službenoj dužnosti, za koji nisi znao šta je u stvari, advokat ili sudija, ili šta je?! Na kraju krajeva to nije bilo važno! Nijedan kontakt sa porodicom, ni sa bilo kime.

Moj položaj je bio posebno težak, jer je došlo nakon četiri, ili...tu negde, pet godina ilegalnosti. I, bio sam izložen ...kako da kažem nenormalanom pritisku (uzdah!). Bio je to neprestan pritisak, užasan; kada si poželeo da si u zatvoru, jer u zatvoru je bilo vremena kada si sa drugim zatvorenicima, kada si mogao da razmeniš reči sa njima: šta se dešava u zemlji, šta se dešava sa tvojim drugovima, šta se dešava sa tvojom porodicom, sa tvojim Pokretom, sa tvojim drugovima. Sve ovo naravno je bilo nemoguće u to ... pratio nas je jedan rat....kako da kažem, jedno nastojanje, specijalan rat, da se nameću nerealna uverenja o razvoju događaja, o stanju i često puta su praćene posledicama.

Nakon što sam zadržan izvesno vreme u ovakvim objektima, za koje smo kasnije utvrdili, na neki način, da su bili objekti državne bezbednosti, jedno vreme u Skoplju, jedno vreme... oni su kazali u Sarajevu, ali je to moglo biti i negde u Beogradu... zatim me vrata i ostave neko vreme u Leskovcu, zatim u Prištini. Zatim počinje nekakav sudski postupak, istražni, nakon pet, šest meseci, ali u jednom teškom stanju. Zatim me šalju u CZ (*Centralni Zatvor*), gde me drže čitave mesece, u jedan deo,...kako oni zovu..."Istražni zatvor CZ" To je bio centralni zatvor Beograda, užasan zatvor. Zatim, izvesno vreme u Psihijatrijskoj bolnici Beogradskog zatvora, gde su držani ljudi koji su smatrani da su nesvesni svojih postupaka i koji su nesposobni da im se sudi. Jedno vreme meni su dodelili jedan takav status, što je bio užas posebne vrste. Nemam želju da spominjem te trenutke. Želim, još jednom, da imam mogućnost da ih zapišem na papir, da pišem. Ali, stvarno je to nešto što se može videti samo u filmovima o drugom svetskom ratu u nacističkim kampovima, ili u filmovima o revolucionarima nakon Francuske Revolucije i opis stanja u kome su se oni nalazili.

Ono što je bilo najteže, jeste uverenje da se u takvom stanju drže i moji drugovi, mnogi od njih i mlađi od nas. Mnogi od njih, na neki način, su bili uhapšeni i zbog našeg uticaja. Ono što nas je činilo ponosnim nekada, kada su oni delovali sa tolikom hrabrošću, sa takvom strašću, sada nas je ispunjavalo brigom zbog zle sudbine koja ih je zadesila. Bilo je mladih koje smo sretali u zatvorima, koji su bili vrlo mladi, nepunoletni. Brkovi su im izrasli u zatvoru, kako da kažem, odrasli su u zatvoru. I oni su trebali da nabuse grudi jugoslovenskoj UDBI, što je bilo užasno. Ne samo na Kosovu, već i u čitavoj Jugoslaviji, čak i šire.

Bio je to jedan težak period i za naše porodice. Kazna nije bila pojedinačna, praktički se kažnjavala čitava porodica. Ja sam duže vreme u zatvoru mislio da mi se čitava porodica nalazi u zatvoru. Tako mi je rečeno, u to sam bio ubeđen na razne načine: pisma, i drugo, koje su postavljali predamnom. Ponekad su iscenirali i dečje glasove, improvizovali su.. i slično... i bio si ubeđen da je čitava porodica ... da se nalazi u zatvoru. Bilo je slučajeva kada su i porodice bile uhapšene. Uhapsili su i članove moje porodice, kasnije sam sanzao za to. Neki put je bio pritisak i sa....ne samo što bi ti bio streljan, sa čime si se mogao i pomiriti, mogao si to i zanemariti, ali se išlo dalje. Pretili su ti, želeli su te ubediti da će ti uništiti čitavu porodicu, sve što imaš tamo. Čak i više od toga! Hteli su uništiti i tvoje ime, tvoje poštovanje, sve.

Sve ovo je bilo ponekad teže od fizičkog nasilja. Potpuna izolacija, samoća, spoljašnji uticaji i pritisak koje se posle pretvaraju u halucinacije: nekada u vidu tortura-teže od bilo koje fizičke torture, pishičke. Znači, ove duševne torture, su bile torture koje je bilo teško prevazići. Mogle su se prevazići samo snom o slobodi, o tvom poštenju, o pravednosti tvog Pokreta kome pripadaš i, eventualno, psihički napor da zamisliš budućnost; da bi verovao da će ona doći jednog dana i da sanjaš ne samo tvoj narod i tvoju zemlju slobodnim, već i tvoje ljude slobodnim. I samog sebe ponekad! Ponekad kada pogledam sebe danas, kažem: "Vidiš nešto od snova koje si sanjao i za koje si verovao da će se ostvariti. Ipak nešto ostvarujem!" To predstavlja izvanrednu satisfikaciju.

Nakon prvih godina istražnih radnji, bilo je malo lakše. Znači, mogao si čitati nešto, mogao si s nekim biti u zatvoru. Ja sam bio jedno tri godine, tako nešto, potpuno izolovan. Tek nakon toga, bio sam u sobi sa drugim zatvorenikom. To je bila velika promena. Tada smo mogli i nešto da radimo; da čitamo nešto, da razmenjujemo literaturu, da razmenimo poneko mišljenje. I za mene je to vreme bilo veoma važno, na neki način bio je preporod.

Bio sam u zatvoru sa nekim od poštovanih ličnosti, kao što su: Halil Alidemaj, Ali Lajči, Bajram Kosumi, Gani Koci i mnogi drugi, posle u otvorenim zatvorima. Tada smo počeli da ispunjavamo praznine u našim životima, u našim snovima, sa našimi idealima. I sa našim stvaralaštvom. Ponekad i u različitim formama komunikacije, organizovanja, idr. I to smo koristili upravo kako je kazao Balzak u svom romanu o zatvoru, o zatvoru kao strašnoj praznini, i zbog činjenice da se može pobediti zatvor, da se može pobediti praznina ispunjavajući je tvojim duhom, tvojim snovima i tvojim duhovnim svetom. I tadašnji mladi Kosova, za mene.... izostaviću sebe od toga, pričamo o onima koji su bili mlađi od moje generacije, sa ovog aspekta je herojska. Ne samo da je napravila istorijski preokret u proljeće '81-ve - kao i one prethodne, već je i pobedila zatvor, svojim duhom, svojim jedinstvom i svojom solidarnošću.

Pred očima mi se stvara....recimo CZ: kada su nam dolazili vojni i policijski oficiri, pozante ličnosti i drugi ministri. Otvarali su vrata, žustro su otvarali vrata, velika i masiva vrata, sve je odzvanjalo. Činili su to da bi se ljudi osećali malim, nemoćnim. .. da se užasavaju . I...dolazili su službenici, kao iz nekog drugog sveta. I mogao si videti sasvim mladog momka, umornog, kost i koža, ponekad bolesnog, ponekad plućnog bolesnika, koji stoji uspravno i nabusi grudi (grudi napred i glavu napred!) , i... gledao ih je pravo u oči. I kada bi ga pitali "Zašto si ovde?", on bi reako, "Zbog političkog delovanja." "Šta si napravio, član taj i taj...da li se kaješ?", on kaže: "Ne!" "Kako?!" "Ne!" ponavlja, "mi imamo pravo...." I to bi reko ne trepnuvši okom. Jedan, drugi... i tako redom... i video si zatim kako ona zamišljena teatralna veličina, na neki način, izgledala je kao da se ljulja, slabi... i nije bila ona....nestao je ...kako da kažem, onaj mit o veličini represivne

vlasti i slično, pred duhom nekolicine veoma mladih momaka. Mnogi od njih su ostali sa trajnim posledicama, zdrastvenim, fizičkim i drugim. Ja sam slab, kako se kaže... *debolezze*⁴ na tu generaciju.

Peti deo

Jeta Redža: Šta ste radili nakon zatvora?

Hidajet Hiseni: Bilo je jedno vreme kada smo u zatvoru bili zajedno sa zatvorenicima drugih nacionalnosti. Ovo je bio užasan period sam po sebi. Zatvorenici, kažu, su gori od samog zatvora. Često puta su zapravo i slati zato što su takvi: da bi učinili zatvor nemogućim. Svako od njih ima svoju priču, kako su ga ostavljali samog u društvu, dvojice, trojice, petorice ili petnaestorice okorelih zatvorenika, svaki gori od drugog, svaki izopačeniji od drugog. Devijanti, različiti bolesnici, naručeni da život učine nemogućim. Često puta, ljudi su bili prinuđeni da nađu načine, da naprave sitan prekšaj, da idu u ćeliju, a tamo je beton i tom slično, ali da budu barem malo više sigurni i psihički mirniji. Ali to ne može trajati večno, ponovo su se vraćali tamo. Sve se to pretvorilo u jedan svojevrstan užas koji je trajao dosta dugo.

Međutim, neke su se promene dešavale u svetu, neke promene su se dogodile i u bivšoj Jugoslaviji, počelo je i neko novo otvaranje, nas su ostavljali i sa ostalim zatvorenicima. I ono što želim da potenciram, na početku je postojala jedna velika mržnja prema nama. Smatrali su nas neprijateljima, nacionalistima, iredentistima - poistovećivali su nas sa svim 'izmima' najgore vrste. Često puta, ovo nas je koštalo i fizički. Napadi, provokacije i slično. Ali, sa vremenom, i oni su počeli da shvataju da se i oni nalaze u istoj koži, tako da smo počeli da komuniciramo sa njima. I danas izgleda neverovatno: došlo je bilo vreme da su politički zatvorenici bili poštovani od većine ostalih zatvorenih. Poštovani su jer su drugačije reagovali, bili su međusobno jedinstveni, bili dostojanstveni, bili su zreliji, mnogo su čitali, bili su humaniji od drugih, pomagali su i ostale koji su bili drugih nacionalnosti kada je to trebalo, bili su korektniji prema njima, tako da se postepeno menjao njihov odnos prema nama. U toj meri smo uspeli...i u drugim zatvorima... i u zatvoru u Nišu gde sam ja bio, mi smo uspeli da, postepeno, steknemo poštovanje velike većine ostalih zatvorenika.

Čak i kod jednog dela stražara. Bilo je stražara koji su čitali, bili su to ljudi...drugačiji od onih koji su bili prave životinje. Kada smo primetili da ovi čitaju stalno, mi smo njih poštovali. Kada su takvi išli po ćelijama, nisu nosili sa sobom pendreke, nisu želeli da vide sebe ...kako da kažem, da sebe vide kao policajca, već i kao osobu koja čita; pričali su o knjigama, o ličnostima i slično. Kada su zatvorenici izlazili u šetnju, oni su trebali da se brinu o tome da zatvorenici međusobno ne pričaju, ali su im davali znak da oni mogu međusobno komunicirati, i slično. Bila je ovo druga strana medalje, suprotna od onog užasa koji su izazvali drugi stražari, koji su bili naručeni, bili su bezdušni, pravi dželati. I bio je deo zatvorenika koji je takođe pozitivno reflektovao. Tako da je bilo i zajedničkih protesta i štrajkova: dešavalo se da jedan politički zatvorenik, koji je osuđen na tešku kaznu, bude rame uz rame u sučeljavanju sa policijom zatvora, sa zatvorskim vlastima; znači, rame uz rame sa jednim zatvorenikom koji je bio policajac ali koji je bio

---

⁴ Iz italijanskog jezika: slabost.

uhapšen zbog saobraćajnog prekršaja, i dr. Izgleda ovo kao neka izmišljena scena...kako da kažem, roman ili film, ali stvarno je bila takva realnost.

Nije ovo bila jedna izolovana realnost. Tadašnja "Ilustrovana politika" ....ne, ne "Ilustrovana politika", već "Ekspres politika". Bila je to novina "Ekspres Politika". Imali su i intervju sa mnom; optuživala nas je, pisala je: "*Iredenta ne miruje*", "*Iredenta se ne smiruje, ne miruje.*" Tekst je navodio da je Iredenta organizovala veliki protest i u pošti u Deligradu. Deligrad se zvao radionica zatvora, koja je imala oko dve hiljade zatvorenika koji su tu radili, tačno jedan kapacitet...kako da kažem, industrijski kapacitet. Jer se radilo u mnogim industrijskim pogonima. I organizacija štrajka, koji je inače organizovan uz našu indirektnu podršku, okarektrisan je kao neprijateljska aktivnost, kao nastavak neprijateljskog delovanja - i u Nišu i sa zatvorenici. Tada su me zatvorske vlasti zvale i pitale: "Vi ste ovo organizovali?!", i optuživale mene direktno; moj odgovor je bio : "Ovo je veliki kompliment koji se čini jednom političkom zatvoreniku, i meni posebno u ovom času. Ja se samo bojim da sve ovo nije istina i da nas previše cenite sa ovim tvrdnjama!" Bilo je u ovom i malo ironije, ali istina je i bila tu negde. Nije bila cela naša, ali činjenica je bila da smo stvorili dobre odnose sa drugim nepolitičkim zatvorenici, Albancima. Preko njih smo uspeali da lakše...kako da kažem, povećamo uticaj kod ostalih zatvorenika. Bilo je tu i Srba, Crnogoraca, Bošnjaka, Vlaha, koji su,... kako da kažem lakše se identifikovali i približili se nama .

Ovo je nekada bio razlog koji me je ubedio da je bolje da se ne vraćam na Kosovo, nego da ostanem van. Jer bi se uplašili da će na videlo izaći istina o '81-oj. Jer, šta je istina...kako kažu, u svakom ratu, prvo umire istina. I u političkom ratu, više nego u oružanom ratu, istina umire! Nakon događaja '81. prvo je nastradala istina, ubijena je istina o tome šta se dogodilo '81-ve. Ja sam kasnije pronašao, pročitao, da je bilo i srpskih intelektualaca, kao Srđa Popović, još tada, '81., koji su podigli glas protiv onoga što se dešava na Kosovu. Imali su hrabrosti i viziju da kažu, da je ipak pravo ono što Albanci traže. I u odnosu na politiku prema Kosovu; šteta je nanešena Kosovu, ali je šteta naneta i Srbiji i drugima. Šteta što ovaj glas nije imao veću snagu. Nije bio slučajan. Okupatori vladaju drugim narodima, zbog toga oni se plaše istine i plaše se potčinjenih, jer istina o njima može podići na noge i druge narode koji se nalaze u sličnim situacijama. Zato su činili i inemoguće da istina ne stigne do drugih. Ja sam i danas ubeđen da smo mi uspeali da iznesmo našu istinu i pred....i pred građanima srpske nacionalnosti. Kada smo uspeali da kažemo istinu, efekat je bio iznenađujući i pozitivan.

Izašao sam iz zatvora '91. godine. U vreme velikih promena! Promene koje su počele zatekle su nas u zatvoru. Pratili smo ih, diskutovali; bile su dobrodošle, i zahvaljujući razumevanju...kako da kažem, nekom zatvoreniku, ne-albancu naravno, jer su oni bili u boljoj situaciji, obezbedili smo jedan tranzistor koji smo krijući držali u zatvorskoj sobi. Preko njega smo slušali vesti, informacije, koje su davale radio-stanice. I Tiranu, koju smo tada ponovo slušali sa posebnom pažnjom. Te vesti smo zatim distribuirali ....pisali smo ih i delili zatvorenici iz paviljona u paviljon. Naravno, rizikovali ste da budete kažnjeni i u zatvoru, najmanje u samicu. Ipak je bilo i političkih zatvorenika kao što su, Xhafer Shatri, Isa Kastrati i nekoliko drugih, koji su kažnjeni i nakon presude zbog svoje aktivnosti u zatvoru. Nekad zbog propagande, zbog neke knjige koja je deljena, kažnjeni su novim zatvorskim kaznama - nove godine u zatvoru, tako da se i ovo nije moglo isključiti.

Bili smo u očekivanju, željni očekivanja. Bili smo spremni da se organizujemo i u pluralistički život, koji smo smatrali uspehom i jednom istorijskom šansom za nas da legalizujemo dosadašnju političku aktivnost. Tako je i bilo. Nakon izlaska iz zatvora, neko vreme sam bio odlučio da samo posmatram. Većina mojih drugova su tada bili angažovani u tadašnjoj alternativi, u Demokratkom savezu Kosova i u drugim političkim snagama. Mi smo se bili usaglasili u zatvoru da se angažujemo u političke partije, i da tamo vršimo ulogu katalizatora kako bi sačuvali jedinstvo, kako bi sačuvali balans u odnosu na orijentaciju ka nacionalnim pitanjima, bilo onih urgetnih, bilo dugoročnih; da sačuvamo nacionalni duh i moral koji su potrebni jednom takvom političkom pokretu. Mislim da smo, suma summarum, tako i funkcionisali. Očekivali smo mnogo. I ja sam očekivao mnogo, ali politički zatvorenici, uz neki izuzetak, su se pokajali kao kohezivna snaga, prethodnica, i uglavnom, poštena.

Nenasilna politička alternativa, tada mi je izgledala prikladna u momentu, prikladna konjunkturi. I pokret '81. je bio politički nenasilan. I '68-ma, i svi drugi pokreti uglavnom su bili nenasilni. Ali nisu bili robovi nenasilnog koncepta. Nije to bilo nenasilje u hrišćankom smislu: ako ti neko opali šamar, ti okreni drugu stranu, već je to bilo ponašanje u skladu sa porukom Sami Frašeria: "Da prava tražimo mirnim putem, jer ih treba zahtevati mirnim putem, ali i da pušku držimo punu!" Da tražimo prava nenasilno, da probamo s dobrim, ali da ne postanemo njeni robovi. Upravo je ovo bila slabost alternativne '90-tih, jer se pretreralo sa strategijom nenasilnog optora. Kažu, najbolji način da bi diskreditovao nešto što je pravično, jeste da istraješ do absurdnosti. Da ga pretvoriš u apsurd. Istina je da je strategija nenasilne politike '90-tih se pretvorila u jedan nenasilni politički (Ne) pokret, kao što je rekao Gandhi i drugi...a Gandhi je kazao: "Kada bi morao da biram između kukavičluka i rata, izabrao bih rat!" Gandhi nije bio kao neki adventisti koji neće da čuju za oružje, za nasilje. Ali on je verovao u nenasilno nasilje, zato je to maksimalno iskoristio, a to je i postao njegov model. Ali da napraviš upravo suprotno, znači da pacifikuješ i pasiviziraš jedan nenasilni politički pokret...mislim da je ovo bila očigledna greška, koja se uočila tih godina i koja nas je skupo koštala. Koštala je mnogo Kosovo i koštala je i sam nenasilan politički pokret.

Ja sam bio za ovo drugo: Nenasilan pokret da, ali aktivan, i pasivan, kombinacijom oba. I institucionalno. Mi smo osnovali Skupštinu, zato smo mislili da treba sazvati Skupštinu i pored mogućnosti da nas uhapsu. I u ovom smislu mi smo imali nesporazum sa rukovodstvom LDK (DSK). Ja sam tada bio popredsednik DSK, ja sam gajio poštovanje prema ostalim rukovodiocima. Nikad nismo imali nešto lično, ali među nama u to vreme je bilo razlike o putu kojim treba ići. Mi smo organizovali izbore, bilo je zadržke da se sazove Skupština. Čak je postojao stav da se ne sazove Skupština..., stoga smo ponudili: "Mi ćemo sazvati Skupštinu i mi ćemo snositi odgovornost. Ukoliko ide po zlu, mi ćemo biti uhapšeni, možda i ubijeni ali nek proces ide napred". Drugi nek nastave. Ipak nije dopušteno.

I Adem Demači (Adem Demaçi) je pristao da uđe u igru. Da uđe u Skupštinu i da on preuzme odgovornost, jer je u to vreme dobio nagradu Saveta Evrope "Saharov" i imao je mogućnosti da uključi i evropske parlamentarce u ovu igru. Bilo je i obećanja s njihove strane: "Ukoliko vi sazovete Skupštinu, mi ćemo doći!" Po mom mišljenju, bila je to dobra šansa, da na ovaj izazov odgovorimo na naš, nenasilan način, i pasivno i aktivno, i institucionalno- sveobuhvatno. Taman gandijevski!

Nije se ovo realizovalo, a posledica je bila: čitave generacije su bežale van. Isterivani su! Srbija se bila dobro raskomotila na Kosovu. Ona je želela ili jedno neefektivno nenasilje, koje je počelo krajem '90-tih, ili jednu

oružanu avanturu koju bi lako slomila. Mi nismo trebali da pružimo bilo koju šansu, i mislim da samo dobro učinili da nismo upali ni u jednu od ovih zamki. Mi nismo uzeli, niti smo poneli zastavu nenasilnog političkog pokreta, kao prethodnica, napredna, jer se posle pojavila alternativa studentske omladine. Studenti su preuzeli ovu inicijativu '97. Mi smo tu imali jednu podelu. Studentski pokret je bio pravi! Zahtevali su škole, bilo je to jedno elementarno pravo. Malo je rizikovano, ali trebalo je rizikovati. Zato smo se podelili: na one koje su bili protiv i na one koji su ih podržavali.

Zatim se desilo nešto što se nije trebalo desiti. Nenasilna alternativa je bila demokratska i imala je jaku kartu demokratske dimenzije. Ali ta demokracija se trebala pokazati, u prvom redu, u vidu demokratskog funkcionisanja, u doslednosti, u demokratskom funkcionisanju. Degradirano je demokratsko funkcionisanje! Pretvorio se u formalnost koja se kontrolisala, kojom se upravljalo i koja se zloupotrebljavala od strane jednog kruga lideršipa. Nastavak ove logike učinio je još opasnijim paralizu koju je nametnula država. Znači, stvorene su sve okolnosti..., ponavljam, pogotovo nedemokratsko funkcionisanje na kraju, nametanje ...i rukovodstva, i dr., prema tome iz kog ugla se gledaju stvari.... šta više, u jednom vrlo problematičnom kontekstu, kada je iz Beograda stigla neka vrsta sporazuma sa Kosovom, ali u okviru Srbije, sa povratkom nekih prava koja su bila oduzeta. Kosovu su tada bile oduzeta, praktično, sva prava, bile su uništene sve institucije. Prema logici, kada dete traži sir, ti mu oduzmi hleb, on onda zaboravi na sir: Kosovo je tada bilo u opasnosti da se zadovolji time da mu se da hleba i ništa više. Srbija je tada slala signale da je spremna. I zvanična Srbija i ona druga-kvazi opoziciona, bila je spremna da tvrdi pazar sa rukovodstvom Kosova; ali samo sa jednim delom rukovodstva Kosova. Uz uslov da se rešenje nađe unutar Srbije, uz neka prava iz oblasti privrede, obrazovanja i kulture, i dr... Ali, bez nezavisnosti i republike i uz uslov da se sa stola pomaknu, kako su ih oni zvali, iredentisti -znači, predstavnici ili članovi patriotskog pokreta koga su činile različite generacije.

Ovo je bio razlog zbog kog mi nismo mogli ići zajedno. Desila se podela u Demokratskom savezu Kosova i osnovan je Ujedinjeni demokratski pokret (UJD), koji je nameravao da ujedini čitav politički spektar Albanaca. U to vreme i OVK (UÇK), jer kao posledica sve većeg pritiska iz Beograda i nastavka rada Pokreta u tajnosti, zajedno sa Narodnim pokretom Kosova (LPK) i drugo...Narodni pokret kasnije..., bila je očuvana linija patriotskog angažovanja i van institucija. Zbog toga, postojala je potreba da se čitav ovaj potencijal ujedini, zašto DSK (LDK) tada nije bio spreman. Na taj način se nametnulo jedno prestrojavanje, reorganizovanje na Kosovu, koje je i dovelo do Konferencije u Rambujeu. Ipak stvari su išle u pozitivnom smeru ali, po mom mišljenju, bez ovih razvoja ne bi bilo ove promene i ....stavova međunarodnih partnera, ili međunarodnih centara odlučivanja.

Tada je obezbeđeno adekvatno reprezentovanje, što znači predstavnici DSK (LDK), predstavnici UDP (LBD) i predstavnik OVK (UÇK), uz jednu posebnu ulogu OVK (UÇK) , jer OVK (UÇK) je tada bila snaga koja je bila najzaslužnija za promene koje su se desile, jer su njene žrtve bile najveće. OVK (UÇK) je rizikovala da se diskredituje i da se nađe na udaru. Zato je trebalo da se ona favorizuje. Zato je postojao i sporazum da bez predstavnika OVK (UÇK) ne bude pregovora i da OVK (UÇK) rukovodi vladom koju smo nameravali formirati. Taj sporazum je bio postignut pre odlaska u Rambujeu.

Uprkos primedbi koje smo imali, rezervi koje smo imali, ipak Konferencija u Rambujeu je ispala pozitivna za Kosovo. Napravljen je zaokret i u pogledu stavova koji je manifestovan na Konferenciji, iako je postojala

strana koja je mogla biti zloupotrebljena od strane Srbije i njenih prijatelja. Mi smo toga bili svesni ali smo bili ubeđeni da će se ovo prevazići. Ovo, objektivno, se i prevazišlo- u najvećoj meri. Ali ona podela koja se često čuje, pro et contra, mislim, objektivno, obe strane imaju pravo na njihov pristup. Oni koji brane Rambuje imaju svoje razloge, ali ignorišu činjenicu da nije bilo odlučne istrajnosti na Konferenciji, ali i kasnije, ne bi bili savladani neki izazovi, neke zamke koje je Rambujue postavljao. Isti oni koji su bili protiv Rambujea, mogu da ignorišu neka dostignuća Rambujea, ali u stvari....ako se ne preteruju..., oni ipak su doprineli nečemu dobrom, jer su sve to tretirali kao proces, kao jednu kariku u lancu, kao jednu stanicu na kojoj kada bi smo se zaustavili, možda bismo tu i stali. Stoga smatram da stvari treba gledati dinamično, u pokretu, kao proces. Tako je i stvorena mogućnost velikog zaokreta koji se desio na Kosovu, za intervenciju NATO-a i za stvaranje, po prvi put, možda, zajedničkog saveza najveće oružane sile i patriotskog, slobodarskog, oslobodilačkog saveza uz prestrojavanje Albanije, koja je to učinila po prvi put...kako da kažem, istorijski, nakon Drugog svetskog rata, kada se nešto slično i dogodilo. Kosovo nije moglo biti gde je sada bez ovog zajedničkog delovanja.

Drago mi je da sam ja bio deo ovog procesa: i Konferencije u Rambujeu i procesa koji je njoj predhodio. Cilj mog angažovanja je bio upravo to...i ja, u okviru moji skromnih mogućnosti i sa mojom skromnom ulogom, koliko god da je bila - upravo sam težio tome: očuvanju procesa nerešenog nacionalnog pitanja u kontinutetu, bez uništavanja etapa, bez toga da prespavamo etape; ne potpasti pod uticaje bilo koje političke snage, ali ne isključujući bilo koju političku snagu - sve u cilju njihovog ujedinjenja i na taj način, ostvariti optimalizaciju naših potencijala, koje su praktički nedostajale: akcione, i oružane, i često puta i empirijske, idr.

Šesti deo

Jeta Redža: Sada, ukoliko možete, da nam pričate o vašoj porodici, znači kako ste sreli vašu ženu, gde ste bili nakon rata, i faktički, tokom rata?

Hidajet Hiseni: E sada, ovo je... kako da kažem..., porodična linija je posebno bolna, u mnogim slučajevima. Moj slučaj može biti još bolniji, jer ja sam imao sreću, možda....ipak, porodica mi je ostala čitava, i nakon zatvora. Uspio sam videti oba roditelja. Mnogi nisu bili te sreće. Uspeo sam, znači, očuvati porodicu, ne mojom zaslugom - moja porodica uspela da sačuva sebe. Ovo je zaluga, u prvom redu, moje žene, koja je mnogo žrtvovala. Bilo je mnogo teško živeti na selu, u vreme linča, izolacije, bojkota, demonizacije...

I u ostvarivanju njegovog cilja, sa najcrnijim klevetama, koje su bile stvarne i konstante. Nikad nisu prestale pokvarenosti UDB-e na Kosovu. Čak i nakon zatvora. Ni danas! Samo menja oblik, način, ali kao zlo se nastavlja. Uz klevete, intrige, najnižih, najneverovatnijih. I funkcioniše svugde. Ja sam srećan zbog ove činjenice! Moja žena je sa svojim snagama podigla troje dece, naše dece. Imali smo troje. Zatim, pošto smo imali dva sina i jednu kćerku, želeli smo mo da imamo još jedno, kada budem izašao iz zatvora, nadajući se da će ono rasti drugačije. Oni su rasli a da ih ja nisam video. I on je sad apslovent, Lirik, koji je naše četvrto dete. Mnogo dugujem mojoj ženi i zato pokušavam da joj nadoknadim u velikoj meri. Bez lažne skromnosti, mogu reći da sam u velikoj meri uspeo da joj nadoknadim.

Ali nije bila samo ona. Trpeli su i moji roditelji, sada pokojni. Moj otac je bio u kampovima, pet ili šest godina u koncentracionim logorima, zatim je njegov sin jednac bio u sličnom položaju. Držao se hrabro, hrabrije nego što sam mogao pretpostaviti. Zatim, moja majka, koja je imala braću čitavog svog života u zatvoru, zatim i njen sin jednac. I nikad nije poklekla. Za ovakvo držanje treba zahvaliti, u prvom redu, porodičnom krugu u mom selu, mojoj Prelepnici, koja je stvarno nešto posebno u svemu. Nije tada bilo bojkota moje porodice, nije bilo izolacije porodica, nije bilo linča. Naprotiv, bilo je neviđene solidarnosti. Mladi mog sela su išli kao kakva radna brigada i obrađivali njive mom ocu. I danas se sećam radosti na njegovom licu kada bi mi rekao: "Sine, nemoj se brinuti! Sve ide dobro!" I spominjao je ovu činjenicu: "Mladi i mlade su došli kao radna brigada, njiva je dobro obrađena!" Radili su to u znak solidarnosti sa starim ali i sa njegovim sinom i sa razlogom zbog koga je on čamio u zatvoru. I danas sam njihov dužnik. Mnogi od njih su u različitim partijama, na raznim položajima, ali mi smo veoma bliski između sebe i ja ih mnogo volim. I oni, mislim da me veoma poštuju. Pojedinaac može opstati, jedna porodica može opstati samo ako iza sebe ima ambijet, sredinu i narod.

Ovo objašnjava i ovo što je Kosovo postiglo. Kosovo je ovo postiglo jer je dokazalo da kao narod i kao zemlja je spremno za korenite promene. Kosovo može napredovati samo ako bude dokazalo da je spremno za promene koje predstoje: i za evropske integracije, i za nacionalnu integraciju – jer, jedna druga ne isključuju. Apsurdno je razmišljati kao "Mi treba da se integrišemo u Evropu, ali ne treba da pričamo o međusobnoj integraciji". Zašto? Kome možemo naškoditi? Kome je naškodila integracija Nemačke u Evropu? Da li bi se mogla integrisati Evropa bez integracije Nemačke? Ne! Evropa se ne bi integrisla ukoliko se ne bi integrisala Nemačka. I mi, u meri u kojoj možemo, integrišući jedan drugog, sa našom braćom s one strane granice, koja nije naša, nismo je mi postavili, mi je nećemo, nikome ne treba i njeno otklanjanje ne škodi nikome. Samo bismo doprineli normalizaciji odnosa u susedstvu - sa susedima. Svi oko nas bi bili na dobitku. Ja sam siguran da će se ovo i dogoditi. Ali prvi uslov je da budemo na nivou odgovornosti koje vreme traži.

Ja imam razloga da budem nezadovoljan sa mnogo čime što smo radili, i sa...često puta i sa samim sobom. Često puta sam nezadovoljan sobom. Ali, ipak, sam nepopravljivi optimista, kako kažu, nepromenljivi: da mi možemo da kasnimo, negde i da se izgubimo na putu, negde i iskliznuti, ulevo, na desno, ali, ipak, ćemo uspeti. Verujem u to, ne samo što to želim, već što verujem u naš narod, koji u kriznim trenucima, kako kaže Adem Demači, čovek koji je svojim iskustvom dokazao...kako da kažem...koji je stvorio model doslednosti i otpora: "Kada dotakneš dno, onda nemaš kud niže! Onda sledi, izlazak, osvešćivanje, povratatki!" Ja sam ubeđen da će ovaj narod, ipak, generisati nove snage, i generiše nove snage, koje će biti u misiji istorijske odgovornosti koja se traži. I koji će biti zaštitnici ove zemlje.

Jeta Redža: Sada, čime se danas bavite? Gde se više angažujete?

Hidajet Hiseni: Imam...imam dobar deo svog stvaralaštva iz zatvora koji nije objavljen i koji pripremam. Malo duže ova stvar traje. Imam jedan deo koji posebno volim, to je stvaralaštvo za decu. I nekoliko poema, koja svaka za sebe predstavlja jednu knjigu. Mislim da ih obuhvatim u jedno zajedničko izdanje. Veoma ih volim, decu mnogo volim. I što više imam...kako da kažem, posla sa odraslima, više me privlači...kako da kažem, svet dece koji je čist, neisprljan, nevin. Utoliko više, ja osećam da sam njihov dužnik. Stalno pomalo pišem. Imam i druge planove; imam, kako da kažem, jedan dovoljan opus i sa

novinarskim člancima..., i drugo, koje sam sakupljao, nisam ih izdao, i koji me čekaju. Radim u organizaciji “Udruženje bivših političkih zatvorenika”. Naravno, radim volonterski, ali me motiviše, jer imam utisak da činim nešto malo za moje sapatnike, za moje zatvorske drugove. I za one koje ja nisam poznavao ali su imali lisice na rukama. Ovo mi nameće veću posvećenost tom poslu.

Takođe sam angažovan i u pokretu Samoopredeljenje! (Vetëvendosje!). Smatram da je politička snaga ....političko testo...kako da kažem, koje je na tragu htenja čitavih generacija i mislim da niko bolje od njih ne predstavlja taj duh. Mladi su, u svakom pogledu: i dobu, i u razmišljanjima, i u viziji, i u zahtevima koje postavljaju ali i koji odgovaraju zahtevima vremena. Prirodno, tu i tamo ispoljavaju ono što mladost nosi sa sobom i koji nekome mogu i da se ne dopadnu. Neke stvari mogu biti i diksutabilne, ali, mislim, da i ja treba da dam svoj doprinos. Na neki način izgledaju mi kao da su moja deca. Ponekad sa njima imam i malo razlika, ali ono što me privlači jeste mnogo jače, posebno. Neki posao mogu i ja da odradim, kao što i oni rade, ali kada oni to rade ja se osećam sigurnim. Ja sam vozač, šofer, ali kada negde idemo porodično, ja radije dajem volan u ruke mojoj deci, ili mojim snahama ili mojoj kćerki. Jer oni su....više verujem njihovim očima, više verujem njihovim instiktima, više verujem njihovim rukama, idr. I dobro se osećam! Tu i tamo mogu dati poneku primedbu, neku sugestiju, idr. Ne uzimaju mi za loše!

Jeta Redža: Hvala vam mnogo! Na kraju, da li imate nešto dodati?

Hidajet Hiseni: Ne nemam....sada sam malo i rastrojen. Pravo da vam kažem, pričao sam sa dve devojke ne radi snimanja, ne radi medija, već, prosto, običan razgovor. Ne izlazi uvek dobro, ali evo, ja se tako osećam.

Jeta Redža: Drago nam je! Mnogo vam hvala!